

M. G. NOVLJANSKAJA:

*PHILIPP JOHAN von STRAHLENBERGS
FORSKNINGSARBETEN OM SIBIRIEN*

Travellers Clubs styrelse och
revisorer, samlade i Hovduningen,
hem till middag och värdagning,
sänder travlarbröderna hvar
särskilt en hjärtlig hälsning
med denna travlar-utgåva
av svenska insats östern

Konkurrens och samvettens

Lathen

W. H. Pense
Carl Erik Hogeman
Knut Hejer
J. Jare
O. H. H. H.
A. Steen
K. H. H. H.
Bo Högland
M. H. H. H.

M. G. NOVLJANSKAJA

**Philipp Johan von Strahlenbergs
forskningsarbeten om Sibirien**

Utgiven på svenska av K M W, Karlstad 1968

Utgiven på ryska av
Förlaget Vetenskap, Moskva-Leningrad 1966
Svensk översättning: Anita Apazidis

FORORD

Som en följd av det Nordiska kriget, som ägde rum mellan Sverige och Ryssland från 1700 till 1721, befann sig särskilt efter slaget vid Poltava (1709) en stor mängd svenska krigsfångar i Ryssland och bland dem även svenska officerare. En liten grupp av dessa officerare, som bodde i staden Tobolsk i Sibirien, utnyttjade den relativa frihet, som tillerkändes fångarna, till att ägna sig åt studier av landet. Efter återkomsten till fosterlandet efter tretton år i fångenskap publicerade några av dem sina arbeten, grundade på insamlat material och innehållande värdefulla upplysningar om Sibliens historia, geografi, etnografi, arkeologi och lingvistik. Deras alster möttes med stort intresse. Synnerligen stor uppmärksamhet rönt emellertid arbetena av den f. d. svenske krigsfången, officeren Philipp Johan Tabbert von Strahlenberg, som år 1730 publicerade en karta över Ryssland och "Det Stora Tatarriket" samt boken "Historisk och geografisk beskrivning över de norra och östra delarna av Europa och Asien". Nya geografiska upptäckter, som ej var kända i Västeuropa och vilka utförts av ryssar i början av 1700-talet i nordöstra Asien, märkligt ryskt kartografiskt material och även de personliga observationer och studier, vilka låg till grund för Strahlenbergs arbeten, garanterade den framgång med vilken de möttes i Västeuropa. Strahlenbergs bok, som av honom utgavs på tyska, blev översatt och utgiven på engelska, franska och spanska. Den fick stor spridning i Ryssland och tjänade länge som källa för värdefulla upplysningar om vårt land för vetenskapsmän på olika områden. Detta verk, som ännu ej förlorat sin betydelse, har tyvärr ej utgivits på ryska och ej heller har en vetenskaplig biografi skrivits över författaren.

Ändamålet med föreliggande arbete är att med utgångspunkt från de enstaka och ofta motsägelsefulla upplysningar, som existerar i litteraturen om Strahlenberg, tillsammans med introduktion av nytt arkivmaterial och utländsk litteratur ge en kort redogörelse för hans liv och verksamhet samt påvisa betydelsen av hans arbeten och den plats som han intar i historien vad gäller utforskandet av hela vårt land och i synnerhet av Sibirien.

Författaren anser som sin plikt att för värdefulla anvisningar uttrycka sin djupa tacksamhet till docenten vid Leningrads statliga universitet, F. A. Sjibanov, och de tyska vetenskapsmännen Konrad Grau och Günther Jarosj, vilka älskvärt varit författaren behjälpliga med fotokopior av P. J. Strahlenbergs brev, som bevaras i arkiv i den Tyska Demokratiska Republiken.

M. G. Novljanskaja

Svenska fångar i Sibirien och deras arbeten om landets utforskning

Det Nordiska kriget, som började år 1700 mellan å ena sidan Sverige och å den andra Ryssland och dess bundsförvanter Danmark och Polen, utbröt som bekant genom extrem tillspetsning av de krigförande ländernas motstridiga ekonomiska och territoriella intressen. Det hade blivit ett livsvillkor för Ryssland att till vilket pris som helst öppna vägen till Östersjön genom att ta tillbaka sina urgamla landområden i Baltikum, vilka ryckts bort med våld, och denna önskan kom i konflikt med Sveriges inte mindre ihärdiga strävan att bevara sina erövringar och sitt o begränsade herravälde i Östersjön. Det ödeläggande och blodiga kriget varade i över 20 år. Krigslyckan var under de första åren på svenskarnas sida. Efter att ha lagt i dagen sällsynta fältherregenskaper fick den 18-årige svenske kungen Karl XII bukt med Danmark och tvingade danskarna att utträda ur kriget. Efter segern i november 1700 över den ryska armén, som belägrat Narva, hade han efter en rad av segrar år 1704 intagit Polen och efter att sedan ha inträngt bakom Sachsens gränser, dit den polske kungen och Sachsens kurfurste August II tagit sin tillflykt, tvingade han den senare att sluta fred och utgå ur förbundet med Ryssland.

I juni 1708 tågade Karl XII in i Ryssland. Den första stora sammandrabbningen mellan de svenska och ryska arméerna ägde rum natten mellan den 3 och 4 juli vid Holovczin. Svenskarna segrade men enligt den svenske historikern Knut Lundblad "visade sig Holovczin vara den plats över vilken Karl XII:s lyckas stjärna för sista gången gick upp". Därefter väntade kungen och hans armé en lång och uttröttande marsch över Vitrysslands skogskärr och sumpmarker och längs Ukrainas öde och förhärjade vägar, oupphörliga små men utmattande ryska angrepp, nederlaget för Lewenhaupts armé vid byn Ljesna, förlusten av trossen med proviant och den annalkande vintern med sträng kyla och hunger. Slutligen resulterade allt detta i en katastrof nämligen det fruktansvärda slaget vid Poltava den 27 juni 1709. Karl XII flydde till Turkiet och hans slagna trupper kapitulerade nesligt den 30 juni i Perevolotjna, där ryssarna tillfångatog omkring 16.000 män.

Till en början skickades fångarna till Smolensk, Murom, Vladimir, Kiev, Arzamas, Astrakan, Sevsk och andra städer, där alltifrån år 1702 fanns ett ganska stort antal svenskar, vilka gripits under drabbningar i Livland, Kurland, Polen, Litauen och Finland. Snart fattades emellertid nya beslut. Alla de 22.000 fångarna sändes till Moskva, där man i december 1709 med stor ståt firade slaget vid Poltava.

Under vistelsen i Moskva fick några av de fångna svenska officerarna tillfälle att träffa och t. o. m. träda i närmare förbindelse med tyskar, som bodde i Moskva. Bland dessa fanns präster från den tyska stadsdelen såsom Rolov, Scharschmidt, Eberhard m. fl., vilka personligen och genom sina församlingsbor försökte underlätta fångarnas svåra lott genom att hjälpa dem med pengar, medicin, linne, kläder och pälsar.

Redan vid ungången av år 1710 började man gradvis sända bort fångarna från Moskva och utplacera dem i städer, tillhörande bl. a. Astrakan-, Kazan- och Archangelogorod-guvernemen-ten, varför inemot april månad 1711 "inalles 906 svear fanns kvar i Moskva" och det var företrädesvis officerare från generalstaben samt högre officerare. Då en flykt, som förberetts av fångarna, uppdagades våren 1711 i Svijazjsk och Kazan skickades omkring 9.000 fångar inklusive officerare till Sibirien. I Sibirien utnyttjades de som tillhörde lägre rang för alla slags byggnadsarbeten och för arbete i fabriker och gruvor medan officerare och ämbetsmän fick bosätta sig i de större sibiriska städerna. Den största delen fångna officerare, omkring 1.000 män, skickades till Tobolsk.

Tobolsk, som grundades 1587 och vid tiden för fångarnas ankomst redan inträtt i det andra århundradet av sin existens, var centrum för administration och ekonomi inom det vidsträckta sibiriska guvernementet, som tillsammans med de övriga åtta guvernemen-ten år 1702 inrättats av Peter den Store. Staden, som var belägen på den högra stranden av floden Irtysj, var uppdelad i två delar och låg ej långt från floden Tobols inflöde i Irtysj. I den övre delen, som låg på den höga branta stranden av Irtysj, fanns fästningen, guvernementskansliet, guvernörens bostad, saluhallen, några kyrkor, klostret och bostadshus. Den nedre delen av staden, som var belägen mellan floden och den höga stranden, beboddes till större delen av tatarer. Stadens övre del led av brist på vatten och den nedre delen hotades ständigt av översvämningar. Staden var helt och hållet byggd av trä, vilket var en av orsakerna till de ofta förekommande och ödeläggande eld-

svådorna. De bägge stadsdelarna förenades genom tre vägar, vilka var farbara endast vintertid och ibland på sommaren, vilket berodde på att den ovanligt lerhaltiga jorden på våren förvandlades till ogenomtränglig sörja, som inte ens torkade på sommaren. Tobolsk var residensstad för den sibiriske guvernören och metropoliten. I början av 1700-talet fanns där mellan 12 och 13 tusen invånare. Staden var livligt centrum för ekonomi och handel och dit reste många köpmän från Mellersta Asien och andra länder och skatt upptogs där från Sibiriens städer.

Den förste sibiriske guvernören, furst Matvej Petrovitj Gagarin, var en smidig och energisk affärsman. Trots de rykten som gick om att han skulle ha tillåtit missbruk och rofferi av statens medel lyckades han förvärva Peter den Stores gunst och efter att framgångsrikt ha slutfört arbetena för byggandet av slussar, som skulle förena Volka med Don, lyckades han år 1707 bli utnämnd till kommandant i Moskva och sedan till guvernör i Sibirien. Hans tid på denna senare post utmärkes av genomförandet av en rad åtgärder till gagn för ordning och organisation i staden Tobolsk. På hans order omgavs fästningen av en stenmur och innanför denna byggdes stenbyggnader (guvernörens bostad samt hans kansli). Huvudgatan stenlades och stora arbeten utfördes för anläggande av en kanal med vars hjälp Tobols mynning avleddes tre verst högre än där staden var belägen, då man beräknat, att Tobols snabba lopp underminerade och demolerade den mittemot liggande höga stranden, på vilken staden låg. Genomförandet av dessa arbeten tjänade ett tvåfaldigt syfte: att införa ordning i staden och bereda arbete åt de svenska fångarna.

Även om det var förvånansvärt billigt att leva i Tobolsk, ty enligt I. G. Gmelin "kunde en enkel människa leva gott på tio rubel om året", så förde icke desto mindre fångarna en bedrövlig tillvaro och särskilt de av låg rang, som "livnärdes av staten" och fick två mynt d. v. s. en kopek per man och dag och en och en halv tjetverik (en tjetverik = 26,23 liter övers. anm.) råg i månaden. De fångna officerarna var också till största delen utan tillgångar. Av de 1000 officerare, som skickats till Tobolsk erhöll 800 enligt samtida utsago inget som helst stöd från Sverige och ägde inga som helst medel för sitt uppehälle. Den enda utvägen ur denna belägenhet var att söka något arbete. Den relativa frihet, som fångarna åtnjöt, tillät dem att ägna sig åt alla slag av yrken och näringar som att föra handel, arbeta och ta tjänst samt även att delta i de långa militära och vetenskapliga forskningsexpedi-

tioner, som utrustades av ryska regeringen. År 1714 sände sålunda Gagarin på tsarens befallning några svenska fångna matrosar och skeppssnickare till Ochotsk under ledning av styrmannen Henrik Busch. Där byggde de fartyg med vilkas hjälp sjöförbindelse upprättades mellan Ochotsk och Kamtjatka. Likaledes år 1714 ledsagade några svenska ingenjörer överstelöjtnanten I. D. Buchholz, som på order av Peter den Store skulle uppföra en fästning vid floden Irtyssjöns övre lopp och vid Jamysjevsjön samt kontrollera en uppgift från Gagarin om att det skulle finnas "guld-sand" i Amu-Darja nära staden Jarkend. Fyra svenska fångar reste med L. V. Izmajlovs ambassad till Kina. En svensk deltog i majoren I. M. Licharevs tåg till sjön Zajsan.

Bland de fångna officerarna fanns många skickliga hantverkare. Författaren till "Das veränderte Russland" skriver: "Det är helt enkelt förvånansvärt vilka olikartade vägar dessa människor ha valt för sitt uppehälle och vilka framgångar de uppnått med sina handtillverkade alster, som säljes över hela Ryssland. I Moskva har jag sett arbeten av konstnärer, silver- och guldsmeder, smeder, svarvare, snickare, skomakare och skräddare och de bästa fackmän fann dem vara oförvitliga". Några fångar begagnade sig av furst Gagarins stöd och upprättade små verkstäder, där de framställde allehanda ting av silver, mammut- och valrossben (bör-sar, snusdosor, schatull, jaktknivar o. s. v.). Dessa varor fick stor efterfrågan i själva Tobolsk. Dyrare ting såsom silverserviser samt tyger och sadeltäcken, som broderats i guld och silver, skickades till Moskva för försäljning. En av de stora och ständiga beställarna var furst Gagarin själv och i Moskva och Tobolsk berättades det legender om den rika och lyxiga inredningen av hans palats och de praktfulla festerna.

Fångarna själva hade möjlighet att övertyga sig om denne ryske dignitärs generösa natur, vilken redan under sin tid som Moskvas komendant vid firandet av segern i Poltava i december 1709 framför sitt hus ställt upp många tunnor med vin, vodka, honung och öl för folket och för de svenska fångarna och hållit dem med mat och dryck i tre dagar. En av Gagarins samtida, bergsingenjören Blüher, som vistats i Sibirien och var personligen bekant med Gagarin, försäkrade, att man i Sibirien dyrkade honom för hans frikostighet och godhet och att han under sin tid som sibirisk guvernör skänkt fångarna över 15 tusen rubel. Det finns ingen anledning att tro att dessa berättelser är särskilt överdrivna, eftersom Gagarin med lika stor lätthet som han gav ut pengar

kunde ösa dem ur statskassan, för vilket han sedermera fick plikta med livet. Han anklagades för att ha tagit mutor och för plundring av statskassan och hängdes den 16 mars 1721.

De fångna officerarna, som ej ägde speciella talanger och inte kunde några hantverk, handlade med vin och bröd, öppnade värdshus, tog tjänst hos ryssarna som förvaltare eller helt enkelt som tjänstefolk, gav lektioner i tyska eller musik. En löjtnant startade en dockteater i Tobolsk, som visserligen inte existerade så länge men som blev en stor framgång hos invånarna i Tobolsk, som aldrig förut sett något liknande.

Bland fångarna fanns många med familjer. Det var till största delen tyska ämbetsmän och officerare, som tagits till fånga i Baltikum och deporterats till Sibirien med hustrur och barn, vilka förklarat sig villiga att följa med sina män. Dessa barn växte upp utan tillsyn och undervisning, eftersom det inte fanns några tyska skolor i Tobolsk. På föräldrarnas önskan öppnade en av fångarna, kaptenen Kurt Frederik Wreech, en skola i Tobolsk för svenska och tyska barn. Denna skola vann stor ryktbarhet inte bara i Tobolsk och Moskva utan även utomlands. Detta förklaras med att Wreech grundade skolan enligt den teologiska undervisningens principer, som vid denna tid i Tyskland var starkt utbredd och var känd under namnet "pietism" (av lat. pietas = fromhet). I sin pedagogiska verksamhet höll han sig strängt till professor A. G. Frankes idéer, en av skaparna av denna undervisningsform.

I början av 1700-talet gjorde pietismen sitt intåg även bland de tyskar, som bodde i Ryssland. Prästerna i den tyska stadsdelen introducerade den i Moskva och de bistod de svenska fångarna materiellt och ägnade sig samtidigt åt att förse dem med böcker av religiöst innehåll. Denna litteratur och en därefter regelbunden korrespondens med pietisterna spelade en avgörande roll i Wreechs liv och gjorde honom till en övertygad och verksam anhängare av denna lära.

Kapten Wreech tillfångatogs den 15 februari 1709 i slaget vid byn Rasjevka. Först skickades han tillsammans med andra svenska fångar till Sevsk, därifrån till Moskva och från Moskva sändes han år 1711 till Chlynov (Vjatka, nuv. staden Kirov) och sedan till Tobolsk.

Strax efter ankomsten till Tobolsk anmodades Wreech av en fattig ryttmästare att åtaga sig uppfostran av dennes son och därmed lade han grunden till sin framtida skola. Efter att stora svårigheter

och hinder övertunnits kunde skolan sakta men säkert utvecklas. Om eleverna under de första åren inte uppgick till mer än 10—15, så räknade skolan år 1721 efter fredsslutet mellan Ryssland och Sverige, då skolan stängdes, tillsammans med elever, lärare och tjänstepersonal 139 medlemmar. Lärarna, som var fångna officerare, arbetade utan betalning och tjänstepersonalen fick sin lön i form av måltider i skolan. Eleverna studerade läsning, skrivning, aritmetik, tyska, latin, geografi och teckning. Större delen av undervisningen ägnades emellertid åt "den heliga historien", samtal om religion och moral, läsning av böcker med andligt innehåll, böner och psalmsång. Undervisningen fördes på tyska men förutom barn till fångna tyskar och svenskar fanns i skolan även ett litet antal ryssar, ukrainare och t. o. m. en mongol och en tungus! Mer än hälften av eleverna bodde i helpension på skolan och de övriga, som bodde hos sina föräldrar, deltog endast i undervisningen och intog sina måltider i hemmen. I anslutning till skolan inrättades ett sjukhus för sjuka och ålderstigna fångar, där under fyra år 74 människor gratis fick en tillflyktsort och behandling.

Skolan existerade huvudsakligen på de medel för barnens undervisning, som man fick in från de förmögna föräldrarna men eftersom det bland eleverna fanns många föräldralösa och barn till obemedlade föräldrar, var det finansiella läget för skolan så svårt att frågan om dennas stängning flera gånger var aktuell. Gåvor, som då och då inflöt från olika personer i Moskva och i utlandet, i synnerhet från Franke, räddade emellertid alltid situationen.

Efter fredsslutet i Nystad stängde Wreech skolan och återvände till sitt hemland Preussen. År 1725 utgav han boken "Wahrhafte und umständliche Historie von denen Schfedischen Gefangenen in Russland und Sibirien . . .". I boken, som är skriven i dagboksform, skildras händelser ur skolans dagliga liv, dess undervisningsprogram och även kapten Wreechs korrespondens med Franke och med tyska präster och svenska fångar rörande religion och filantropisk verksamhet.

Något tidigare, åren 1718—1721, hade i Frankfurt och Leipzig utkommit en vad innehållet beträffar jämförlig bok, utgiven av pastor Ch. Eberhard under pseudonymen Alethophilo, med titeln: "Der innere und äussere Zustand derer Schwedischen Gefangenen in Russland, durch ihre eigene Brief etz getreulich ans Licht gestellt von Alethophilo". I sak är det en framställning av samma material, som (dock utan angivande av namn) år 1725 mera utförligt presenterades av Wreech.

Trots att Wreechs bok huvudsakligen är av religiös karaktär, möter man intressanta historiska upplysningar och geografiskt och i synnerhet etnografiskt material: beskrivning av ostjakernas religiösa föreställningar, gjord av löjtnanten Martin och grundad på upplysningar han insamlat på färden från Tobolsk till Tomsk i juni 1714; ett brev från P. J. Strahlenberg, vilket också rör ostjakerna men innehåller en mera detaljerad beskrivning av inte bara deras religiösa föreställningar och ceremonier utan även av deras seder och bruk, bostäder, klädedräkt m. m. De uppgifter, som ges i Strahlenbergs brev, hade han fått av svenska fångar, som 1714 överförts till Tomsk.

Bland fångarna fanns många bildade människor med gedigna kunskaper i matematik, historia, geografi, lingvistik, arkeologi, kartografi m. m. Några av dem drog därför nytta av sin vistelse i Sibirien genom att utforska landet. De letade reda på gamla handskrifter och noterade alla slags sevärdheter, som hade historiskt intresse. De studerade seder och bruk, religioner, de sibiriska folkens språk, fastställde longitud och latitud för olika platser, iakttog himlakroppars förmörkelse, intresserade sig för fyndorterna för mineraler, samlade in material angående Sibliens geografi och gjorde upp kartor och skisser. Många förde dagbok över sin vistelse i fångenskapen som t. ex. kornetten Ennes, fänriken Piper och kornetten Mallien. Efter fångarnas hemvändande utkom som ett resultat härav under 1720- och 30-talet kartor och böcker, som innehöll nya och vid denna tid i Västeuropa ej kända upplysningar om Sibirien.

År 1720 utkom som separat broschyr och år 1921 som en artikel i den första delen av "Das veränderte Russland" kapten Johan Bernhard Müllers arbete "Das Leben und die Gewohnheiten der Ostiaken eines Volckes, das bis unter dem Polo Arctico wohnet...". Boken innehåller fyra kapitel. I det första kapitlet ges en kort översikt över utmärkande drag för "Sibiriska rikets" geografi, klimat och natur samt dess historia, där särskilt ha beskrivits: tatariska khaner, Jermak, Sibliens införlivande med det ryska riket, sibiriska städer och floder, mammutskelett, som hittats i jordens innandömen, stenolja och slutligen ostjakernas i Sibirien härkomst, boplatser och utbredning. I det andra kapitlet redogöres för ostjakernas seder och bruk (brudlösen, månggifte m. m.), deras sysselsättningar (fiske, jakt, renskötsel och handel), föda, bostäder och klädedräkt, fattigdomen och epidemiska sjukdomar. I det tredje kapitlet skildras ostjakernas religiösa föreställ-

ningar. I det fjärde kapitlet ges en kort historik över hur ostjakerna omvändes till den kristna tron av metropoliten Filofej.

Under lång tid var Müllers arbete i Västeuropa en av huvudkällorna till kunskapen om det avlägsna sibiriska folket ostjakerna. Enbart det faktum att artikeln blev översatt till franska talar om det intresse den framkallade. Det var emellertid inte ett originalverk, då Müller använt sig av material från en föregångare utan att nämna hans namn. Detta var Grigorij Novitskij, författare till boken "Kort beskrivning av det ostjakiska folket, som lever inom det sibiriska rikets gränser...". Novitskij hade gått ut det Kiev-Mogiljanska kollegiet och var kosacköverste. År 1712 deporterades han till Tobolsk, då han ansågs ha haft något slags förbindelse med Mazepas rörelse. Själv kallar han sig dunkelt och allegoriskt för "en eländig pilgrim och främling, som förlorat sin frihet på grund av inbördes strider och onda tider". Novitskij åtnjöt Gagarins och metropoliten Filofejs gunst. Han liksom Müller ledsagade metropoliten på hans resa inom de ostjakiska och voguliska områdena. Det under denna resa hopsamlade materialet om denna trakts geografi, etnografi och historia framlades av honom 1715 i det ovan nämnda verket. Denna avhandling publicerades emellertid först 1884 i "Monument över äldre tiders litteratur".

Vid en jämförelse mellan Müllers och Novitskijs arbeten kommer den finske vetenskapsmannen och etnografen Albert Hämalainen till den slutsatsen, att Novitskijs verk i betydande grad tjänat som underlag till Müllers bok, som skrivits 1716. "T. o. m. en hastig jämförelse mellan dessa uppsatser ger vid handen, att Müller i sin beskrivning av ostjakerna lånat en stor del uppgifter ur Novitskijs manuskript." Han fortsätter: "Om man skall jämföra Müllers och Novitskijs arbeten, måste man tillstå, att det senare är mer uttömmande och utförligt och att det ger en vidare och mer detaljerad belysning av ostjakernas liv än det förra," Icke desto mindre understryker han, att "Müller efter publiceringen av sin bok på två västeuropeiska språk i betydande grad har berikat vetenskapen med information om de östliga folken och i synnerhet om ostjakerna vid denna tid".

Åren 1720 och 1725 utkom i Nürnberg en bok om Sibirien med titeln "Der allerneuste Staat von Sibirien, einer grossen und zwar wenig bekannten Moscovitischen Prowinz in Asien...". Efter en kortare utläggning av allmänna fakta om Sibirien, ordet Sibliens ursprung, utsträckningen av dess territorium, historik över införlivandet med Moskva-riket, vägar från Moskva till Sibirien, admi-

nistrativ uppdelning och styrelsen av denna vidsträckta provins övergår författaren, vars namn förblev okänt, till att beskriva berg, djur och växter, floder och sjöar, sibiriska städer och folk (samojeder, burjater, mongoler och kirgiser). Boken har karaktär av sammandrag. Författaren, som ibland ordagrant och över hela sidor begagnar sig av uppgifter ur verk av en rad författare (Nikolaj Vitsen, Izbrant Ides, Arnold Brand, Augustina Mejerberg, Filipp Avril, Pierre La Martinier, Olearius m. fl.) anser det inte nödvändigt att åberopa dem, då han antar att han genom att räkna upp deras namn och verk i inledningen till sin avhandling har befriat sig från denna förpliktelse. I sin analys av innehållet i boken "Des allerneuste Staat von Sibirien" har M. P. Aleksejev skrivit, att "den etnografiska delen är en kompilation, vars huvudkälla är Vitsen och Izbrant Ides' skrifter. Speciellt det tjugonde kapitlet, som i huvudsak ägnats burjaterna, visar sig vara en enkel översättning av motsvarande passage ur beskrivningen av Izbrants resa. Detsamma kan sägas om kapitel 18, som ägnas ostjakerna och utgör ett återberättande av Izbrant Ides' berättelser och som håller sig mycket nära den ursprungliga texten. Från sid. 157 återges ordagrant löjtnant Martins och P. J. Strahlenbergs brev, vilka 1726 tryckts i Eberhards bok (Alethophilo) och senare i Wreechs bok. T. o. m. den avslutande delen av boken, som kallas "Historiska fakta om de svenska fångarnas i Sibirien märkliga äventyr, om skolan och sjukhuset, som byggts i Tobolsk..." är inte ny och originell, eftersom den består av ett utdrag ur Wreechs bok. Trots denna väsentliga svaghet blev verket en framgång, betingat av det ökade intresse man i Västeuropa från början av 1700-talet började visa för Ryssland och särskilt dess vidsträckta och föga kända besittningar i Asien.

Stor betydelse hade ett annat verk, som tillkommit under medverkan av fångna svenskar och utkom på franska i Leyden år 1726 under titeln "Histoire généalogique des Tatars". Översättningen hade gjorts av en herr D*** från en handskrift av Abul-gazi Bajadur khan och boken utgavs på översättarens bekostnad. Abul-gazis skrift, som var väl känd i Orienten, nådde Västeuropa först under andra kvartsseket av 1700-talet genom den nämnda franska översättningen. Dessutom har översättaren, som också var utgivare och dolde sig under pseudonymen D***, i sin hänvändelse till läsarna gjort dem uppmärksamma på att de uteslutande har de fångna svenskarna att tacka för att verket utkommit på franska. Han skriver, att "några av dem, som köpt den tatariska handskriften till denna "Histoire" av en bucharisk köpman, vilken fört

den med sig till Tobolsk, voro bildade människor och de hade på egen hand först översatt den till ryska och sedan från ryska till olika andra språk. Emellertid hade i dessa översättningar insmugit sig en oändlig mängd fel såväl på grund av de första översättarnas okunnighet som de efterföljandes förbiseende. Över ett års tid måste anslås för att orientera sig i denna "Histoire" och försätta den i sådant skick att den blev tillgänglig för läsarna". Det är möjligt, att översättaren inte skulle ha lyckats med detta arbete om han inte, som han själv säger, fått lämplig hjälp och om han inte haft tillgång till en kopia av Abul-gazis handskrift, vilken han fått av dem, som för egen räkning gjort en översättning därav.

"Histoire généalogique des Tatars" möttes med stort intresse och berömmande utlåtande. Något som i betydande grad befremjade detta var att boken utrustades med korta historiskt-geografiska och etnografiska kommentarer, som innehöll de mest olikartade fakta om det Stora Tatarriket och Sibirien (berg och bergskedjor, som låg inom dess territorium, stäpper och öknar, skogar, floder, hav och sjöar, folk, som bodde i dessa länder, deras seder och bruk, religion, språk, sysselsättningar m. m.). Samtidigt gavs också några upplysningar om grannländerna.

Material till kommentarerna om Orienten och det stora Tatarriket lånade författaren från de mest olika källor. Han använde sig av verk av sådana gamla författare som Marco Polo, Rubricus och Olearius, vilka ännu ägde auktoritet, samt verk av senare författare, företrädesvis från senare hälften av 1600-talet och början av 1700-talet som J. B. Tavernier, F. Bernier, J. Teveno, F. Petit de la Croix m. fl.

Genom en skicklig sammanställning av dessa olikartade uppgifter gav författaren en detaljerad redogörelse för folken i det Stora Tatarriket (uzbeker, turkmener, kasacher, kalmucker, mongoler m. fl.) och deras inbördes förbindelser med ryssar, perser och hinduer i gången såväl som i nuvarande tid. Jämsides härmed gav han intressanta fakta om kalmuckernas och mongolernas religion samt beskrev Tatarrikets städer och livet i dessa (Chiva, Buchara, Samarkand, Turkestan, Balch, Badaksjan, Urgentj m. fl.).

Vid beskrivningen av Kaspiska havet och de länder, som i öster gränsar därtill, använde kommentarförfattaren uppgifter, som han fått av fångna svenskar, som vistats på dessa platser. När han t. ex. talar om Karabugaskiska (Kara-Bogaz-Gol) viken, skriver han: "En officer, som en tid vistats i fångenskap hos de uzbekiska tatarerna i landet Chorezm, bedyrade för mina vänner, att han

varit mitt i denna vik på ett litet fartyg och att hans roddare knappast kunde lägga till vid stranden, eftersom kraften av det mitt i viken befintliga bråddjupets strömvirvel var så stor att var och en som avlägsnade sig aldrig så litet från stranden oundvikligt uppslukades av denna".

Vad beträffar Asiens norra del, d. v. s. Sibirien och dess avlägsna ytterområden, så började tillförlitliga uppgifter om dessa länder att nå Västeuropa i slutet av 1600-talet. Utgivaren av boken skriver i sitt "Tal till läsaren", att "vi har ryssarna att tacka för dessa upptäckter, eftersom vi utan dem som det förefaller ännu länge skulle ha förblivit i vår tidigare okunnighet beträffande en så betydande del av jordklotet". Dessa underrättelser var emellertid otillräckliga och fastän många författare tog itu med att beskriva Nordasien, så innehöll deras uppsatser oundvikligen en sådan mängd fel, att man snarare kunde betrakta dem som en frukt av fantasin än som tillförlitliga berättelser. De ägde nämligen inte en verklig kunskap varken om själva landet eller dess folk och invånare. Därför var författaren vid sitt utarbetande av kommentarerna till texten om Norra Asien och Ryssland tvungen att begagna sig inte av litteratur utan av "autentiska anteckningar och trovärdiga uppgifter från alla förtjänstfulla personer, som vistats på dessa platser". Det råder ej tvivel om att till de sistnämnda även hänfördes f. d. fångna svenska officerare, som insamlat mycket historiskt-geografiskt och etnografiskt material om Sibirien.

Nya fakta, som lånats ur ryska källor och erhållits genom samma svenska officerare, låg till grund för skildringen av de stora sibiriska floderna (Irtysj, Jenisej, Ob) och även av Tazovska bukten, Nassan-sundet, Novaja Zemlja och den nordöstra delen av Asien. Verkligt intressant är avsnittet om en passage från Norra Ishavet till Stilla Oceanen. "Hittills", säges i kommentaren på sid. 108, "har man trott, att Asien genom sin nordöstra del varit förenat med norra Amerika och att det därför vore omöjligt att från Ishavet nå Österhavet, men efter upptäckten av landet Kamtjatka blev det med säkerhet fastställt, att Amerika inte är förenat med Asien, eftersom ryska fartyg, då de färdas längs fastlandskusten, nuförtiden går förbi Kap Svjatoj Nos och anländer till Österhavets kust för att handla med invånarna på Kamtjatka".

Författaren begränsar sig ej till att skildra Sibirien utan ger smärre upplysningar om det europeiska Ryssland och det Ryska riket i dess helhet. Efter att ha noterat jordens fruktbarhet, klimatets olikformighet och överflödet på farbara floder och kanaler, an-

lagda av Peter den Store, räknar han upp Rysslands exportvaror (skinn, juftläder, säd, talg, hampa, pressad kaviar, rabarber, pottaska, kåda, lärft, trä, vax, honung, glimmer, tjära m. m.). Förvånande sig över denna mångfald skriver han: "Det hade varit tillräckligt att lägga ner lite extra ansträngning för att dra nytta av alla dessa företräden, som Ryssland äger, för att föra det fram till ett sådant tillstånd att landet skulle kunna klara sig utan alla andra stater i Europa, även om ytterst få av Europas stater skulle kunna undvara Ryssland".

Kommentarförfattarens intryck av umgänget med det ryska folket äger sitt intresse: "Inte i någon europeisk stat finns sådana ståtliga, flinka och fyndiga män som de ryska bönderna. De är små till växten men är väl byggda och bredaxlade". Han noterar, att de ryska bönderna står över alla andra inte endast genom sitt yttre utan genom intelligens och uppfinningsrikedom och skriver vidare: "Jag har ofta med hänförelse iakttagit med vilken lätthet de kopierar instrument och maskiner, som de aldrig förut sett... Dessutom är de mycket företagsamma och påhittiga och de skulle ej ha försummat tillfället att redan för länge sedan ta sig upp ur det armod i vilket större delen av dem lever, såvida de inte alltför väl visste, att vad de än gjorde, så skulle det ändå inte hjälpa dem utan bara leda till ökad rikedom för deras herrar och husbönder. Just härur härrör den stora ryska lättjan, som man anklaga dem för, fastän de i själva verket ingalunda är lata, om de vet, att det som de förtjänar förblir deras." Han noterar de ryska böndernas oerhörda uthållighet och skriver: "Om den ryske bonden av en eller annan orsak bestämt sig för att tuga kommer han inte att tala om man än hugger av honom armar eller ben." Vidare anger författaren fruktansvärda exempel på denna häpnadsväckande ståndaktighet, vilken han måst bevittna under sin vistelse i Moskva.

Intressanta är också uppgifterna om historiskt förflutet och samtida liv hos de ukrainska, donska och jaitsiska kosackerna, om deras numerär och inbördes förbindelser med den ryska regeringen. Med undantag för boken "Description de l'Ukraine" av den franske krigsingenjören Guillaume Boplan var källorna, som kommentarförfattaren begagnade, av ryskt ursprung.

Slutligen bör noteras hans många upplysningar om Rysslands politiska förbindelser med grannländerna. Synbarligen har en del av dessa upplysningar erhållits ur officiella ryska källor på icke-officiell väg, möjligen genom utläningar i rysk tjänst.

"Histoire généalogique des Tatars" fick utomlands stor spridning och möttes av lovord i det ryska samhällets liberala kretsar och av ogillande från dess konservativa företrädare. Boken översattes till ryska i Vetenskapsakademien och den framstående ryske historikern och geografen V. N. Tatisjtjev använde denna översättning för sina arbeten. Uttalande sig med beröm om det i boken insamlade materialet noterar han, att "kommentarerna, vilka gjorts av en svensk, delvis av brist på kunskap och delvis medvetet är osanna och fyllda av lögnaktiga förolämpningar mot oss".

I den ryska pressen utkom boken först 1768 i Tredjakovskijs översättning med titeln "Tatarernas genealogiska historia, översatt till franska från en tatarisk handskrift av Abulgatji Bajadur Khan, kompletterad med ett stort antal tillförlitliga och intressanta kommentarer om det nuvarande tillståndet i Norra Asien med erforderliga kartor och översatt från franska till ryska i Vetenskapsakademien". Det är intressant att lägga märke till att den franska kommentartexten i den ryska översättningen betydligt förkortats. Bl. a. utslöts det ovan anförda citatet om de ryska bönderna.

Boken "Relation de la Grande Tartarie, dressée sur les mémoires originaux de Suedois prisonniers en Sibérie . . .", Amsterdam, 1737, är inget annat än en omtryckning av de samlade kommentarerna till "Tatarernas genealogiska historia" och ger ingenting nytt och äger därför inget intresse.

Under åren 1725—1727 trycktes i Holland tre kartor. År 1725 utkom i Amsterdam "Carte nouvelle de tout l'Empire de la Grande Ruhsie dans l'Etat ou il s'est trouvé à la mort de Pierre le Grand, dressée sur de observations toutes nouvelles et dédiée à l'immortelle mémoire de ce Grand monarque". I form av ett tillägg till "Histoire généalogique des Tatars" trycktes år 1726 i Leyden "Carte nouvelle de l'Asie Septentrionale dressée sur des observations authentiques et toutes nouvelles". Slutligen publicerades 1727 som ett tillägg till del nr VIII av "Recueil des voyages au Nord" kartan "La Russie Asiatique, tirée de la carte donnée par ordre du feu Czar".

Alla dessa kartor skilde sig från varandra endast genom dimensionerna av det avbildade territoriet eller genom sin uppställning och förekomsten av ett större eller mindre antal påskrifter. Kartan av år 1725 var den mest fullständiga av dem och hade den bästa uppställningen. Vissa geografiska företeelser på kartorna (Kaspiska havet, Kamtjatka, Tjukotka, Tazovska bukten m. fl.) vittnade

om att ryska källor låg till grund för dessa. Påskrifterna talade också för detta. På kartan av år 1725 har t. ex. angivits några öar öster om Tjukotka och på den största av dem står skrivet: "Puchochodtser. Denna ös invånare betalar skatt till ryssarna i pälsverk och bäverskinn", och i sundet mellan fastlandets nordöstra del och öar står: "Ryssar, vilka kommer från Lena och andra floder öster om Lena, passerar här på sina skepp för att driva handel med Kamtjatka-bornä" o. s. v.

Alla tre kartorna utgavs anonymt men den omständigheten att påskrifterna på dem ibland i förkortat skick och ibland ordagrant återgav kommentartexten till "Histoire généalogique des Tatars" gav de samtida orsak att anta, att kartorna sammanstälts efter material från f. d. fångna svenska officerare, som deltagit i författandet av kommentarerna. Sålunda berättar J. N. Delisle i sitt brev till Morepa av den 25 maj 1729 om sitt arbete med en allmänkarta över Ryssland och bland källor han därvid utnyttjat nämner han material, som han fått av f. d. fångna svenska officerare. Han skriver: "Det är just från dem vi äger de f. n. bästa upplysningarna om det nuvarande tillståndet i Nordasien, vilket framgår av kommentarerna till "Histoire généalogique des Tatars", tryckt 1725 i Leyden. Av just detta material från svenska officerare utgavs 1725 "Carte nouvelle de tout l'Empire de la Grande Russie..." och en reducerad kopia därav trycktes 1726 i "Histoire généalogique des Tatars". Slutligen år 1727 fanns samma karta med i den nya upplagan av "Voyages au Nord".

När det gäller kartografiska arbeten kan den svenske furiren Johan Gustav Renats verksamhet ej förbigås med tystnad. Efter att ha blivit tillfångatagen vid Poltava skickades han tillsammans med andra fångar till Tobolsk. Då han år 1716 önskade deltaga i J. D. Buchholtz' expedition, vilken då uppehöll sig i Jamysjevfastningen, förenade han sig med ett förband, som var på väg dit, men han tillfångatogs på vägen av kalmucker, vilka överfallit förbandet. Enligt G. F. Miller lärde han kalmuckerna att smälta järnmalm, gjuta kanoner och bomber, var anförare för deras trupper, lärde dem boktryckarkonsten och organiserade ett tryckeri åt dem. Då han 1733 återvände till Sverige, medförde han två kartor över västra delen av Centralasien. Den ena var från Chamo i öster till Samarkand i väster och den andra från Ulan Bator till Turfan. Renat gjorde en kopia av den första kartan. Tyvärr gick den förlorad i arkiven och blev ej publicerad och utnyttjad, fastän den enligt A. I. Maksjejev i motsatt fall under ett helt århundrade skulle ha

varit den bästa kartläggningen av detta territorium. År 1744 slutligen trycktes i Stockholm kapten Johan Schnitschers "Berättelse om Ajuckinska Calmuckiet". Schnitscher var under åren 1711—1715 medlem av den kinesiska ambassaden till den kalmuckiske khanen Ajuck i Saratov. I hans lilla arbete har samlats intressanta uppgifter om kalmuckerna, deras härkomst, seder, religiösa trosföreställningar och ceremonier. Kommentarer till texten är gjorda av J. G. Renat. Enligt A. J. Andrejev var en karta över Dzjunga-sien, gjord av Schnitscher, fogad till boken. 1764 tryckte G. F. Miller på ryska några utdrag ur Schnitschers bok, vilka innehöll beskrivningar över begravningen av en av ambassadörerna, vilken avlidit under resan.

Som avslutning på den korta översikten över arbeten, som utförts av svenska officerare om Sibirien och därtill angränsande länder, måste framför allt framhållas tapperheten hos dessa människor, vilka trots de svårigheter och tunga prövningar, som kom dem till del under deras vistelse i fångenskap, ej blott var i stånd att föresätta sig den ädla uppgiften att tjäna vetenskapen utan också utföra den efter måttet av sina krafter. Om än en del arbeten av fångna svenskar bar en tillfällig och ytlig prägel, eftersom deras möjligheter voro ytterst begränsade, så har de inte desto mindre totalt sett ej endast i betydande grad medverkat till att sprida kunskap om vårt land och förändra de västeuropeiska vetenskapsmännens uppfattning därom utan även gjort en värdefull insats inom utforskningen av Nordasien och i synnerhet av Sibirien.

P. J. TABBERT VON STRAHLENBERG

Bland de fångna svenskar, som deporterades till Tobolsk och som visade särskild flit och energi i utforskandet av Sibirien och insamlandet av uppgifter om landet och däri boende folk, fanns också kaptenen i svenska armén P. J. Tabbert.

Philipp Johan Tabbert, senare von Strahlenberg, föddes år 1676 i provinsen Pommern i den lilla men gamla staden Strahlsund, belägen vid Östersjöns kust mitt emot ön Rügen. Staden ingick i Hansaförbundet och tillhörde de mest blomstrande och livaktiga handelspunkterna inom Östersjö-området. Enligt det fredsfördrag, som slöts efter det trettioåriga krigets slut, avträdde Strahlsund tillsammans med en del av Pommern till Sverige.

Den enda källa, som innehåller några uppgifter om Philipp Tabberts föräldrar, är den svenska adelskalendern och med stöd av denna kan man endast fastställa, att hans fader, Kristian Tabbert, inträdde i statlig tjänst i Strahlsund år 1657, erhöll 1663 en tjänst som lanträntmästare d. v. s. skattmästare och dog 1693. Hans moder, Maria Eleonora, var dotter till rika och ansedda föräldrar. Hennes faders förfäder innehade under 14- och 1500-talen höga poster i Strahlsund på rådhuset och i den Heliga Nikolajkyrkans kyrkoråd. Maria Eleonoras fader, Martin Klinkov, ägde stora jordområden och många lantegendomar och hennes broder Martin, som av svenske kungen blivit adlad och erhållit namnet Klinkovström, innehade höga poster inom den svenska armén och regeringen.

Makarna Kristian och Maria Eleonora Tabbert hade elva barn, varav tre var söner. Deras äldste son Martin började 1690 sin tjänst som kanslist i Strahlsunds krigskansli och år 1693 efter faderns död besatte han posten som Pommerns lanträntmästare.

Hans två yngre bröder, som också föddes i Strahlsund, hette Philipp Johan (1676) och Per Sigfrid (1680). Efter avslutad utbildning, vilken innebar kunskaper i svenska, tyska, latin, historia och matematik, valde de den militära banan, troligen inte utan inflytande av farbrodern och översten Martin Klinkovström. Som frivilliga gick de in vid den svenska armén: Philipp år 1694 vid överste Makliers regemente och Per år 1695 vid sin farbroder Klinkov-

ströms regemente. Som underofficer förflyttades P. Tabbert till Strahlsund, där han fick ägna sig åt uppförandet av befästningsverk, och ett år därefter tjänstgjorde han som löjtnant i Wismar, där han också sysslade med befästningsverken. Per Sigfrid var 1701 och 1702 underofficer och deltog sedan som löjtnant i befästningsarbetena i Strahlsund.

Efter att ha börjat sin tjänstgöring som meniga soldater och genomgått en grundlig militär utbildning inom fortifikation och artilleri blev bröderna Tabbert erfarna och skickliga officerare, av vilka riket just vid denna tid (på grund av det år 1700 utbrutna Nordiska kriget) hade ett särskilt stort behov. Från första början av det Nordiska kriget återfanns därför bröderna Tabbert i den svenska fältarméns led och med eller mot sin vilja tvingades de följa alla de ödets kast, som föll på dennas lott samt uppleva både segerns sötma och nederlagets bitterhet.

Som kvartermästare förflyttades Philipp Tabbert år 1701 till Södermanlands regemente, som var på väg till krigsskådeplatsen. För deltagande i stormningen och erövringen av fästningen Torn befordrades han år 1703 till kapten. År 1704 började Per Sigfrid sin tjänstgöring som kapten vid samma regemente. Den 3 februari 1706 deltog båda bröderna i slaget vid Fraustadt och förintandet av den sachsisk-polska armén. För visat mod och tapperhet förlänade Karl XII den 31 januari 1707 dem och deras broder Martin andelskap och namnet Strahlenberg. År 1719 inskrevs namnet Strahlenberg och de som buro detta namn i Adelskalendern under nr 1438.

Den 27 juni 1709 deltog bägge bröderna i det blodiga slaget vid Poltava men de lyckades i tid ta sig över till andra stranden av Dnjepr och undgå den nesliga kapitulationen vid Perevolotjna. I fortsättningen gick brödernas öden skilda vägar.

Per Sigfrid följde efter Karl XII till Bender och återvände till Strahlsund år 1714. Efter det att staden överlämnats till Danmark for han 1715 till Sverige, där han fortsatte sin tjänst vid Södermanlands regemente under åtnjutande av konungens speciella ynnest. 1716 deltog han i fälttåget mot Norge och erövringen av Kristiania. Han befordrades till major och utnämndes till kommandant i Malmö. Han dog, 62 år gammal, på sitt gods i Halland.

Vad beträffar Philipp Johan så hade han, om man skall sätta tro till vad som officiellt antecknats i Adelskalendern, visserligen tagit sig över till Dnjeprs högra strand efter slaget vid Poltava men

då han bland de få räddade icke funnit sin broder, trodde han, att denne blivit kvar på vänstra stranden och begav sig tillbaka dit, där han omringades av ryssar och tvingades att ge sig tillfånga.

Denna version av hur Strahlenberg råkade i fångenskap möter man i biografierna över honom men det hela skildras något annorlunda i ett brev av den 8 januari 1724 från Martin Strahlenberg till professorn vid Vetenskapsakademien i S:t Petersburg, G. Z. Bajer: "Min broder, överstelöjtnanten vid Södermanlands regemente, anlände efter slaget vid Poltava tillsammans med konungen, Gud signe hans minne, till Bender men sedan kommenderades han tillsammans med andra officerare till Valachija och i Sutjav blev han tillfångatagen av ryssarna. Han skickades till Tobolsk i Sibirien och vistades i 13 år i fångenskap."

Det förefaller som om Martin Strahlenbergs uppgifter voro mera trovärdiga, då han fått Philipps egen version (den senare hade året dessförinnan återvänt till Sverige) medan däremot uppgifterna i Adelskalendern infördes år 1719 i Strahlenbergs frånvaro.

Någon tid efter att P. J. Strahlenberg tillfångatagits skickades han tillsammans med andra fångar till Moskva och därifrån till Chlynov i början av år 1711. Sommaren samma år förflyttades alla fångna officerare och bland dem Strahlenberg till Tobolsk. Vägen var lång och mödosam. Först for de med båt på floderna Vjatka och Kama till Solikamsk och därifrån åter vattenvägen längs Tura och Tobol till Tobolsk. I den grupp fångar, där Strahlenberg befann sig, fanns också kaptenen Kurt Wreech. Strahlenberg hade gjort hans bekantskap redan i Polen och sedan träffade de varandra i Chlynov och blev vänner. Genom att de gemensamt läste och diskuterade böcker, som Strahlenberg fått från vänner och beskyddare i Moskva, visade det sig, att de delade varandras religiösa åsikter, vilket förde dem närmare varandra. Bland dessa böcker fanns också några av Franckes skrifter, i synnerhet hans "Predikningar" och "Reflexioner", vilka hade en avgörande inverkan på Wreechs framtida öde.

Synbarligen påverkades även Strahlenberg till en början härav, vilket främjades av den situation de fångna befann sig i, de svårigheter och motgångar som de fick genomgå och det deprimerade tillstånd de befann sig i, då de gett upp allt hopp om att snart få återvända till fosterlandet. Denna dragning åt pietismens idéer

var emellertid för Strahlenbergs del varken långvariga eller djupgående. Det låg inte i hans karaktär att oupphörligt rikta blickarna mot himlen, när det fanns så många intressanta och fascinerande saker på jorden. Hans rastlösa natur krävde en levande och praktisk verksamhet. Därför är det lätt att föreställa sig Strahlenberg, där han tillsammans med sin vän Kurt Wreech och sina andra kamrater till fots färdas över Uralbergen och hur han arbetar ihop pengar som roddare på de båtar med vilka de färdades till Tobolsk för att utdryga de respengar de med kommandantens i Solikamsk tillåtelse fått att fördela bland sjuka och obemedlade kamrater. Däremot vore det svårt att tro att Strahlenberg skulle vara en lika aktiv anhängare av pietismen som kapten Wreech.

Även om Strahlenberg under vistelsen i Tobolsk tillsammans med kapten Wreech och andra officerare skrev under officiella skrivelser till Moskva och till utlandet, vilka innehöll frågor rörande religion och deras skola, så tog han inte någon mera aktiv del i skolans skötsel. I svåra situationer skyndade emellertid Strahlenberg alltid att hjälpa skolans grundare. I maj 1715 under den stora branden i Tobolsk brann det just färdigbyggda skolhuset ner till grunden. Wreech och hans elever var utan tak över huvudet och hade inga medel för sin existens. Skolans framtid föreföll mer oviss än någonsin förut. När den nedslagne Wreech kom till sin vän för att be om råd, erbjöd sig Strahlenberg att låna upp 40 rubel för att bygga ett nytt hus och föreslog att Wreech tillfälligtvis skulle flytta över till honom. Wreech behövde visserligen ej utnyttja detta förslag, eftersom man fann en mer lämplig utväg ur den besvärliga situationen men Wreech nämner ändå detta tillfälle som ett exempel på vännens storsinhet och medkänsla.

Den 27 augusti 1711 anlände fångarna till Tobolsk. Här fick de lov att bo i privata bostäder och söka sig arbete eller tjänst. Under de två eller tre år som gick, innan de fann arbete och vände sig vid staden och dess invånare och innan stadsborna vände sig vid dem och upphörde att betrakta dem som fiender, hade de svårt att finna sig tillrätta.

Vilka medel Strahlenberg hade för sitt uppehälle i Tobolsk och om han erhöil någon hjälp från Moskva eller från Sverige är ej bekant. Det finns inga uppgifter om huruvida han arbetade eller upprätthöll någon tjänst, såvida man inte skall räkna dit hans egna omnämmanden om hur han köpte sig en häst för att på vintern forsla ved från skogen och arrenderade en liten äng för att skaffa hö för vintern. Det är emellertid med säkerhet fastställt,

att Strahlenberg under Tobolsk-tiden var ihärdigt sysselsatt med att utarbete en karta över Sibirien.

Redan under de första åren av vistelsen i Sibirien började Strahlenberg samla material om Sibliens geografi, etnografi och historia. Hans uppgift underlättades genom att han i Tobolsk hade möjlighet att träffa många människor, som kunde ge honom värdefulla upplysningar samt material. Till Tobolsk reste man i privat-affärer eller i tjänsteangelägenheter och dit anlände handelskaravaner från Buchara, Tasjkent och från länder i öster och från Tobolsk utgick expeditioner till avlägsna gränsområden i militära och vetenskapliga syften. Det är tillräckligt att nämna, att Strahlenberg under vistelsen i Tobolsk blev bekant med svensken Lorenz Lange, rysk resident i Peking, författare av dagböcker, innehållande värdefulla fakta om Sibliens och Kinas geografi och etnografi och vilken mellan åren 1715 och 1720 tre gånger besökte Tobolsk. Likaså blev han bekant med den kände forskningsresanden och Sibirien-utforskaren D. G. Messerschmidt samt med geodeten Petr Tjitjagov, som deltog i majoren I. M. Licharevs gardes expedition till sjön Zajsan. Strahlenberg kände också Grigorij Novitskij, författare till "Kort beskrivning av det ostjakiska folket" och som bodde i Tobolsk från år 1712. Det som visade sig vara särskilt värdefullt för hans geografiska arbeten om Sibirien var slutligen att han lyckades stifta bekantskap med den framstående ryske kartografen S. U. Remezov och hans kartor över "Sibiriska riket" och olika sibiriska städer.

Strahlenberg var utlänning och därtill i fångenskap, varför insamlandet av uppgifter i synnerhet om Sibliens geografi för honom var förenat med de största svårigheter. Befolkningen förhöll sig misstrogen till hans undersökningar och vägrade svara, då de trodde att han försökte inhämta upplysningar om vägen för att fly ur fångenskapen. Inte desto mindre lyckades han under två års tid insamla tillräckligt med material för att utarbete en karta över Sibirien. Emellertid kunde han inte göra bruk av denna karta. Natten mellan den 12 och 13 maj 1715 utbröt en brand i Tobolsk och huset, där Strahlenberg bodde, brann ner. Efter att ha lagt ner alla papper samt kartan i en resväska kastade han skyndsamt ut den genom fönstret. I den allmänna oredan blev resväskan stulen och därmed förkom också Strahlenbergs första karta. "Fastän", som han själv säger, "jag väl visste var min resväska och karta befann sig, vågade jag ej utverka min rätt till dessa ting, då jag var i fångenskap och fruktade, att följderna skulle

bli obehagliga. Därför beslöt jag att helt och hållet lägga åt sidan detta arbete, som dessutom var förenat med ännu mera kostnader." Kort därefter erhöll Strahlenberg brev från Moskva från fältmarskalken och greven Rehnskiöld och översten Kaulbars, vilka befann sig i fångenskap där, samt från sina vänner och beskyddare. Brevet innehöll råd och rekommendationer att fortsätta detta arbete och år 1717 gjorde Strahlenberg en ny karta i två exemplar och ämnade sända det ena till en person i Moskva, som lovat trycka kartan utomlands och betala författaren 200 dukater. Gagarin, som underrättats härom, fråntog emellertid Strahlenberg kartan och med hotelser om att han annars skulle komma i onåd och deporteras till kustområdet vid Norra Ishavet förbjöd han denne ej endast att skicka kartan till Moskva utan också att överhuvudtaget ägna sig åt kartografi. Strahlenberg förvånade sig över denna plötsliga vrede från guvernörens sida, eftersom han visste, att denne varit intresserad av och uppmuntrat detta slag av arbete. Sedermera förklarade han detta med att Gagarin, "som hade tagit guvernementet i arrende och som skötte detta för egen vinnings skull, inte var intresserad av att tsaren fick i sina händer en detaljrik karta, där i synnerhet fyndorter för mineraler o. d. fanns utmärkta." Strahlenberg skriver vidare: "Efter det furst Gagarin blivit arresterad fick jag emellertid full handlingsfrihet och började på nytt utarbeta en karta, som var mer exakt och fullständig än de två föregående." Den tredje kartan gick emellertid samma öde till mötes som de två andra. Han skriver: "Jag tvingades att mot min vilja sälja den i Ryssland på det villkoret att jag i Sverige skulle erhålla betalningen för den till ett belopp av 100 dukater."

I ett brev av den 24 april 1724 till Dr Brein beskriver Strahlenberg mera utförligt vad som skedde med hans kartor. Det visar sig, att han efter stölden av den första kartan gjort upp en ny i två exemplar, varvid det ena präglades av en särskilt omsorgsfull uppställning och noggrannhet. På grund av att endast ett fåtal kände till att det existerade ett bättre exemplar kunde han därför ge Gagarin det sämre. Det bättre exemplaret kunde han sända till Moskva först efter ett och ett halvt år men då de engelska köpmän, som önskat köpa kartan, redan hade rest, kom den att förbli hos den fångne statssekreteraren Cederhielm, som skulle sänt den till ett överenskommet ställe.

Efter att ha skickat sin senaste karta till Moskva fortsatte Strahlenberg att samla in material över Sibiens geografi, etnografi och historia och snart fick han ett passande tillfälle att bekanta sig

med de norra och södra delarna av Västra Sibirien såsom deltagare i Dr Messerschmidts expedition.

Daniel Gottlieb Messerschmidt (1685—1735) föddes i Danzig (Gdansk) och tog 1713 sin examen vid medicinska fakulteten vid universitetet i Halle, där han förutom medicin även studerat zoologi och botanik. I april 1718 anlände han på Peter den Stores inbjudan till Petersburg, varifrån han efter ett år sändes till Sibirien för att insamla diverse sällsyntheter, läkande örter, frön och växter samt för att utforska detta lands natur och användbara mineraler.

I Tobolsk, dit Messerschmidt anlände den 24 december 1719, skulle han utrusta en expedition och som ledare för denna ta sig djupt in i landet. Ansträngningar med förberedelserna för den långa resan tog mer än ett år. De första dagarna efter sin ankomst till denna stad blev Messerschmidt bekant med och knöt vänskaps- och affärsförbindelser med många av de svenska fångarna. Gemensamma religiösa åsikter och vetenskapliga intressen främjade vänskapen mellan honom och kapten Wreech och andra anhängare av pietismen. Särskilt stor betydelse för Messerschmidt hade emellertid bekantskapen med den grupp fångna officerare, som utforskade landet och samlade material över dess historia, geografi och etnografi. Vid tiden för hans ankomst hade dessa personer samlat mycket värdefullt material och Strahlenberg hade hunnit göra sin karta över det Stora Tatarriket och Sibirien samt funnit och översatt till tyska "Tatarernas historia samt de tatariska khanernas liv och verksamhet", vilken skrivits av Abul gazi Bajadur Khan.

Strahlenberg visade stort intresse och aktning för Messerschmidt och de uppgifter denne anförtrotts och han var medveten om de svårigheter, som den unge tyske vetenskapsmannen, som ej talade ryska, oundvikligen skulle möta under sitt forskningsarbete i Sibirien. Med sin typiska medkänsla med andra skyndade därför Strahlenberg att dela med sig inte bara av den erfarenhet han förvärvat i Sibirien utan också av sitt material. I den sändning som Messerschmidt den 25 juni 1720 skickade till det Medicinska kansliet i Petersburg under vilket han lydde, fanns följaktligen många ting, som tillhört Strahlenberg eller som anskaffats genom hans försorg. Bland dessa ting bör först och främst nämnas Abul-gazi Bajadur Khans handskrift "Tatarernas historia samt de tatariska khanernas liv och verksamhet", en ritning och en beskrivning av Kungursk-grottan och en skiss av tjudskij-brevet, vilka alla Strah-

lenberg utfört i sin bok "Das Nord-und Östliche Theil von Europa und Asia". Dessutom erhöj Messerschmidt genom Strahlenberg en hel kollektion ryska ritningar öfver Sibirien och sibiriska städer, vilka voro kopior av ritningar från en bok av S. U. Remezov. Med all säkerhet har Strahlenberg tillsammans med sin vän kapten Matern deltagit i utförandet av två kartor, vilka även skickades till Petersburg av Messerschmidt.

Innehållet i ovannämnda sändning vittnar också om att andra svenska officerare i hög grad hjälpt Messerschmidt. Däri fanns t. ex. uppstoppade fåglar, som förfärdigats av svenska fångar, samt teckningar av fåglar, blommor och mammutben, vilka utförts av kaptenerna Matern och Schmidt.

Det är därför inte förvånande, att Messerschmidt använde all sin energi och ihärdighet för att få tillåtelse att låta två svenska krigsfångar ingå i den expedition han höll på att förbereda. Kort efter sin ankomst till Tobolsk vände han sig till stadens kommandant med en anhållan om att som medhjälpare få kaptenen J. A. Matern och löjtnanten Ja. Sjenning, vilka "uttalat en önskan om att få tjäna Hans Kejsrerliga Höghet" och tillsammans med honom deltaga i expeditionen. Matern, som var kunnig i ritningskonst och fortifikation, skulle anförtros "matematiska och fysiska observationer" samt avteckna växter, djur och historiska minnesmärken, medan Sjenning, som dittills förestått hushållet i Wreechs skola, skulle ägna sig åt att samla in och preparera material för de naturvetenskapliga samlingarna. Administrationen i Tobolsk avvisade emellertid Messerschmidts anhållan men gav honom tillåtelse att på resor runtomkring Tobolsk och Isetsk medtaga "den unge Berent Johann Schitz i och för insamlande av örter".

Efter att ha återvänt från en sådan resa förnyade Messerschmidt med kraft sina ansträngningar för att få tillåtelse att inkludera två svenska krigsfångar i sin expedition. Denna gång valde han Strahlenberg samt underofficeren Kapel. Dessutom anhöj Messerschmidt hos guvernören A. M. Tjerkasskij att i stället för den redan anställda Berent Schitz få medtaga i expeditionen den femtonårige Karl Gustav Schulman, som kunde teckna och som inte var upptagen i "förteckningen öfver krigsfångar". Denna gång fick Messerschmidt tillåtelse att på expeditionen medtaga just de personer han önskade eller som det hette i en ukas av den 27 februari 1721 "de svenska arrestanterna officeren Ivan Philipp Tabbert och underofficeren Daniel Kapel". Även konstnären Schulman ingick i expeditionen. Underhåll och lön för dessa personer

betalade Messerschmidt själv. Den 20 juni 1721 skrev han till chefen för det Medicinska kansliet Blümentrost: "På egen bekostnad har jag medtagit några av de tyska krigsfångarna, vilka även hjälper mig med skrivarbetet och denna hjälp kostar mig inte mycket. Jag skulle kunnat finna ännu skickligare personer men det var omöjligt att anställa dem i statens tjänst utan särskilt tillstånd."

Messerschmidts medhjälpare i expeditionen var inte många. Förutom honom själv deltog Strahlenberg och Kapel, vilka stod för inkvartering och försörjning, tecknaren Schulman, Messerschmidts tjänare och tolk Peter Kratz, kocken Andrej Hessler, två ryska kal-faktorer och en rysk pojke, som skulle utföra allehanda arbeten i samband med tillförandet av material till samlingarna.

Tidigt en kylig morgon den 1 mars 1721 avreste expeditionen från Tobolsk. De åkte på slädar på en väg, som gick längs Irtysj till staden Tara och sedan över Barabinsk-stäppen förbi sjön Ubo till Tjausskij-fästningen (senare staden Kolyvan). Från Tjausskij-fästningen for de på Ob till byn Bogorodskij, varifrån de vek av mot floden Tom och den 30 mars anlände resenärerna till Tomsk.

Från Tomsk ämnade Messerschmidt färdas över Kuznetsk till Jenisej. Han blev emellertid tvungen att dröja kvar här mer än tre månader, eftersom det vatten, som efter vårfloden runnit till Tom, översvämmat stränder och vägar längs vilka podvodtjikerna (män, som med draglinor drog båtarna motströms uppåt floden) brukade färdas. Messerschmidt försökte utnyttja sin ofrivilliga vistelse i Tomsk genom att studera flora och fauna i stadens omgivning samt insamla alla slags uppgifter om traktens historia, etnografi och geografi. Stadens kommandant utfärdade efter en anhållan från Messerschmidt ett förordnande om att överallt i staden skulle uppsättas appeller, som kallade invånarna att hjälpa Messerschmidt genom att till honom överlämna alla slags fåglar, fiskar, djur, insekter, stenar och mineraler, gravfynd och andra sällsyntheter. Trots kommandantens medverkan blev vetenskapsmannens ansträngningar att få hjälp av folket på platsen ej framgångsrika.

Messerschmidt mottog så få intressanta uppgifter och föremål från ortsbefolkningen att han snart blev övertygad om det osäkra i att på detta sätt komplettera samlingarna och förstod, att han endast kunde räkna på sina egna och sina medhjälparens krafter. Även om Messerschmidt i sina brev till Blümentrost i Medicinska

kansliet flera gånger kallar Strahlenberg sin "medhjälpare i skrivgöromål" var den hjälp han fick av honom i själva verket omätligt mycket mer betydelsefull än vad en vanlig renskrivare kunnat ge. Visserligen ingick det i Strahlenbergs sysslor att renskriva diverse skrivelser och dokument på tyska och latin och även att föra rese-dagboken, där han dagligen skulle skriva ner värderleksförhållanden samt de viktigaste händelserna ur expeditionens liv men hans verksamhet var inte begränsad till detta. Han var Messerschmidts ständige medhjälpare såväl i det vetenskapliga forskningsarbetet som i alla andra dagliga angelägenheter.

Bland de krigsfångar, som bodde i Tomsk, träffade Strahlenberg många vänner och bekanta, vilka då och då gav honom intressanta upplysningar. På de sidor, som skrivits under vistelsen i Tomsk, finner man fakta av alla de slag, vilka Strahlenberg fått av officerare i fångenskap. Där finns notiser om växter och läkande örter (johannesörten, anemonen, snyltroten), metoder för botande av olika sjukdomar (vattusot, kallbrand, svårläkta sår och svulster), mineralförekomster, salta sjöar, användbara mineraler (koppar- och järngruvor, olja, svavel, rödlera) och fyndorter för värdefulla arkeologiska minnesmärken.

Strahlenberg var aktivt sysselsatt med att insamla alla slags märkvärdigheter samt historiskt, geografiskt, etnografiskt och arkeologiskt stoff. Han besökte t. ex. den tatariske överprästen Assirgent i Tomsk och skrev ner i sin dagbok dennes berättelse om tatarernas begravningssceremonier.

För den 11 maj 1721 innehåller expeditionens dagbok följande anteckning: "Kapten Tabbert besökte idag tillsammans med kornetten Iorist en konstnär vid namn Remezov och såg hos denne en karta över Tomsk-området, gjord i oljefärg. Han ägnade den en flyktig blick men fann inte något, som var korrekt återgivet. Denne konstnär kände för övrigt väl de folk, som bodde i trakten och kapten Tabbert bad honom därför om information härom, vilket han samtyckte till.

Den 7 juni skildras ett samtal mellan Strahlenberg och en man, som omtalade, att befolkningen i Tomsk bestod av adelsmän, bojar-söner, barn till kosacker, handelsmän, bönder, tatarer och folk utan hemvist. Här lämnas också upplysningar om storleken av varje särskild socialgrupp och om deras skyldigheter.

Under sin vistelse i Tomsk företog Strahlenberg många resor i

stadens omgivningar för att samla botaniskt material, mineraler och alla slags intressanta ting, varvid han ibland reste ensam och ibland som Messerschmidts medhjälpare.

Om vädret så tillät gjorde Messerschmidt och Strahlenberg astronomiska latitudmätningar. Härvid använde de sig av den kvadrant och de tabeller över solens deklination, vilka tryckts i Wolfgang Lochmanns bok "Instrumentum Instrumentorum Mathematicorum", vilken utkom i Rostock år 1638. Den första bestämningen gjordes på den tionde dagen efter avfärden från Tobolsk. I staden Tara mätte de med kvadrantens hjälp solhöjden — $33^{\circ}30'$ — och enligt Lochmanns tabeller över soldeklinationen beräknade de Taras latitud till $56^{\circ}49\frac{1}{3}'$. Strahlenberg medgav, att en missvisning på några minuter kunnat insmyga sig i bestämningen och skriver: "Vi tror emellertid att denna bestämning är ganska exakt, eftersom andra, som vistats i Tara före oss, har kommit till samma resultat. När t. ex. majoren Licharev förra året återkom från sin expedition till kalmuckerna föreskrev han, att de navigatörer, som var med på expeditionen, överallt längs floden Irtysh skulle bestämma polhöjden och de fann, att polhöjden i Tara var $56^{\circ}50'$, d. v. s. den skiljer sig från vår beräkning med endast $\frac{2}{3}'$.

Den 5 juli lämnade Messerschmidt Tomsk och man färdades i tre båtar uppför floden Tom till Kuznetsk, varifrån man efter en färd över Kuznetskij-Alataubergen och Ujbatskijstappen skulle nå fram till Abakanskij-fästningen. Strahlenberg återvände till Tomsk efter att ha ledsagat Messerschmidt till byn Tomilova. I Tomsk skulle han fullgöra en rad uppdrag han fått av Messerschmidt och sedan var det avtalat, att han efter att ha underrättats om Messerschmidts ankomst till Abakan också skulle bege sig dit.

Efter Messerschmidts avresa fortsatte Strahlenberg att föra dagbok och skrev dagligen ner värderleksförhållanden och alla slags uppgifter, som kunde intressera vetenskapsmannen. Innan den första frosten kom, åkte han dessutom ut på landsbygden och samlade in medicinalväxter, rötter och fröer.

Efter att ha fått underrättelse om den från Kina till Petersburg hemvändande ambassadören L. V. Izmajlovs snara ankomst till Narym begav sig Strahlenberg dit den 19 augusti för att enligt det uppdrag han fått träffa doktor Belle och några andra personer i ambassadörens följe. Resan blev icke särskilt lyckosam, eftersom Strahlenberg inte kunde fullgöra det uppdrag han fått av Messerschmidt, nämligen att av Belle mottaga ett paket från Lorenz Lange och anskaffa en avgudabild av koppar, som tillhörde ståt-

hållaren i Narym. Doktor Belle hade inget paket med sig från Lange och ståthållaren i Narym vägrade kategoriskt inte bara att sälja utan även att visa sin avgudabild. Inte desto mindre var Strahlenbergs resa inte resultatlös. I området kring floden Ob i avsnittet mellan Tomsk och Narym samlade han intressant geografiskt och etnografiskt material.

Detta material fick han användning för i arbetet på sin karta, som han fortsatte under expeditionens gång med att göra tillägg och rätta felaktigheter. Den 12 juli 1721 skrev han således i dagboken: "På kartan har jag utsatt alla de byar vid stranden av Tom, vilka jag farit igenom".

På vägen till Narym lade Strahlenberg märke till mängden av olika fisksorter i Ob och skrev den 20 augusti: "På båda sidor (om Ob) finns en tät, ogenomtränglig buskvegetation, som avlöses av ökenliknande stäpp. Överallt längs stranden bland buskarna bor tatarer och ostjaker i eländiga tält och hyddor. De är uppdelade enligt släktskap eller distrikt, eftersom varje distrikt bär eget namn och har sin furste eller sin ålderman. På kartan kan man finna benämningarna på dessa distrikt och deras geografiska läge".

För den 4 november är följande noterat i dagboken: "Jag arbetar dagligen med min karta och har mottagit nyttiga upplysningar av en kosack från Kuznetsk."

Den 19 oktober kom ett brev från Messerschmidt med underättelsen att han efter en resa på två veckor ankommit till Abakanskij-fästningen. Med stor hast började Strahlenberg förbereda sig för avfärden men inte förrän den 29 november kunde han lämna Tomsk och disponerade då över sex kärror, varav en var för honom själv, tre för Messerschmidts bagage och två för två av hans kalfaktorer.

Strahlenbergs färdväg gick mot öster och sydöst men på grund av snöhinder var han tvungen att ta en omväg, innan han kom fram till byn Zyrjanskij vid Kija. Han följde Kija uppströms till floden Sert och tog sig sedan över sjön Barsuk-Kul fram till floden Urjopa. Efter att ha farit över Bozje-sjön och över stäpper nådde han byn Bellyk vid Jensisej och den 22 december anlände han till Abakan. Här mötte han Messerschmidt, Schulman och den svårt sjuke Kapel, som kort därefter dog.

I Abakan deltog Strahlenberg flitigt i Messerschmidts arkeologiska arbeten. Han samlade uppgifter om gravar och minnesmärken

från äldre tider som t. ex.: en stenstaty av en gammal kvinna vid floden Ujbat, svart bärnsten, vilken upptäckts i en gravhög invid floden Tes, en grotta vid floden Dzjakul på vilkens väggar hade bevarats gamla inskrifter och människo- och djurteckningar och inne i grottan många statyer och avgudabilder av sten. Den 5 och 6 januari tog Strahlenberg del i de av Messerschmidt anordnade utgrävningarna av en gravhög i utkanten av Abakan vid floden Jenisej. Den 24 och 25 januari for han till floden Tes för att bese en stor stenfigur.

Den 16 februari lämnade expeditionen Abakan med destination Krasnojarsk. På vägen dit ägnade man sig åt att undersöka, beskriva och rita av teckningar och gamla inskrifter, vilka man funnit i närheten av byn Novoseltsa och vilka voro gjorda i röd färg på klippor invid stranden. Man studerade också två grottor på stranden av Birjosa.

Samtidigt fortsatte Strahlenberg att samla material för sin karta och förfärdigade mindre ritningar på grundval av de fakta han fått fram vid sina utfrågningar. Före avresan från Abakan fick han besök av en kalmuck vid namn Vasilij Basjkovskij. Med stöd av diverse topografiska uppgifter, som denne gav honom, kunde Strahlenberg göra en ungefärlig karta över området kring övre loppet av Jenisej. I byn Medvedevo vid Jenisej mötte expeditionsdeltagarna män, som färdats till Mongoliet. Med stöd av deras iakttagelser gjorde Strahlenberg en karta över floden Uda.

Efter ankomsten till Krasnojarsk skickade Messerschmidt Strahlenberg till Jenisejsk för att utreda och reglera några frågor av finansiell natur.

Resan från Krasnojarsk till Jenisejsk och tillbaka med tre dagars uppehåll i Jenisejsk tog sammanlagt elva dagar i anspråk. Under denna tid mätte Strahlenberg latituden på fem olika platser, däribland Jenisejsk, som enligt honom låg på $58^{\circ}44'$ bredd.

Det allmänna intryck Strahlenberg fick av Jenisej under sin korta resa från Krasnojarsk till Jenisejsk beskrev han som följer:

"På båda sidor om Jenisej härskar en vild obebodd stäpp. Detta beror dels på att det inte finns några floder, som mynnar i Jenisej och även om det finns några så är de små, och dels på det faktum att Jenisejs stränder överallt utgöres av höga och klippiga sluttningar, vilket har till följd att intet samhälle kan växa upp nere vid vattnet. Där däremot klipporna så tillåter kan man finna byar

och plöjda åkrar, höskullar, omgivna av staket, samt betesfält, vilket allt är beläget på låglänta eller sumpiga områden, omgivna av de höga stränderna."

Den 29 mars återvände Strahlenberg till Krasnojarsk. Den annalkande våren förde med sig den för honom glada nyheten om snar befrielse ur fångenskapen och återkomst till fosterlandet. Han fick veta detta långt före det officiella meddelandet, som man mottog först den 23 april. Den dagen kallades han till kommandantens av Krasnojarsk kansli och efter att denne läst upp ukasen om att alla svenska krigsfångar, vilka vistades i olika städer i Sibirien, skulle samlas i Tobolsk, föreslog han Strahlenberg att bege sig dit fortast möjligt. Trots att kommandanten ämnade bevilja honom en vagn samt dokument för erhållande av skjutshästar och trots att han brann av otålighet att efter den långa skilsmässan fortast möjligt kunna återvända hem och återse släkt och vänner, avstod emellertid Strahlenberg från att genast resa till Tobolsk. Samarbetet med Messerschmidt och känslan av plikt och vänskap gjorde, att han tåligt väntade tills den senare iordningställt de saker han ämnade skicka med Strahlenberg till Medicinska kansliet och tills han skrivit talrika brev till Tobolsk, Moskva, Petersburg och till utlandet.

Efter att av kommandanten ha mottagit dokument för erhållande av skjutshästar samt 4 rubel till vagnar för eget bruk och 1 rubel för den man, som fått i uppdrag att ledsaga honom, avreste Strahlenberg till slut den 13 maj från Krasnojarsk tillsammans med Messerschmidt, som ämnade besöka sydvästra delen av provinsen Krasnojarsk för att utforska det område, som låg mellan floderna Abakan och Jenisej. Deras gemensamma färdväg gick åt nordväst mot floden Stora Kemtjug. De färdades utan större brådska. Den 14 maj kom de fram till floden Katja, där de gjorde ett uppehåll. De uppsköt avfärden ända till den 21 maj, då ihållande regn hotade att förstöra de ting de förde med sig. Efter att ha färdats på en mycket dålig och sumpig väg nådde de på den fjärde dagen en liten tatarby på stranden av Terechtjul, 10 verst från dess utlopp i Stora Kemtjug. Med tatarernas hjälp förfärdigade de här flottar och den 28 maj lastade Strahlenberg sitt bagage på en av dem. Samma kväll skrev Messerschmidt ner följande i den dagbok, som dittills förts av Strahlenberg: "Efter att av mig ha försetts med en utförlig skriftlig instruktion och brev till alla mina kontakter avreste idag kl. 17 kapten Philipp Johan Tabbert von Strahlenberg tillsammans med Karl Gustav Suchul-

man med en flotte från mynningen av Terechtjul. Jag fällde bittra tårar, då jag tog avsked av min hederlige, gudfruktige, trogne och nitiske medarbetare."

Det är inte underligt, att Strahlenbergs avfärd djupt bedrövade Messerschmidt. I honom förlorade han inte bara en klok och bildad vän, vars sällskap i hög grad mildrat hans ensamhetskänsla under den långa resan i främmande och okänt land, utan också en uppskattad medhjälpare under utforskandet av Sibirien.

Innehållet i dagboken, som från den 1 mars 1721 till den 28 maj 1722 med få undantag oavbrutet förts av Strahlenberg, vittnar om hans kolossala energi och varma intresse för samlande och studium av material, som kunde närmare precisera och även korrigera den förhärskande uppfattningen om Sibiens geografi eller bringa ljus över de sibiriska folkens historia, levnadssätt, seder och bruk, religion, sysselsättningar och bosättningsområden. De uppgifter, som Strahlenberg samlade in och skrev ner i dagboken är hans anspråkslösa bidrag till Dr Messerschmidts arbete och till utforskandet av Sibirien. Tyvärr behöll Messerschmidt dagboken och Strahlenberg kunde inte utnyttja detta material för egen del.

Efter att ha tagit avsked av Messerschmidt for han tillsammans med Karl Schulman och en vägvisare, som han tilldelats i Krasnojarsk, längs floden Stora Kemtjug på sin flotte. Vädret gynnade resenärerna och Strahlenberg kunde tre gånger företa latitudmätningar på några platser vid Stora Kemtjug och sedan skicka dem till Messerschmidt, som for samma väg men var tre dagsresor efter. Vid mynningen av Stora Kemtjug skildes Strahlenbergs och Messerschmidts vägar. Den förre for nedför floden Tjulym och sedan på Ob mot Tobolsk, medan den senare for uppför Tjulym till Urjup och sedan söderut.

Om Strahlenbergs resa till Tobolsk finns ingenting bevarat. Det enda undantaget utgöres av några rader, som han själv skrivit i boken "Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia": "När jag år 1722 fick kännedom om att fred slutits i norr, lämnade jag Krasnojarsk och tog avsked av Dr Messerschmidt, med vilken jag rest omkring i Sibirien. Min enda färdkamrat var en svensk pojke på 14—15 år. Visserligen fick jag en rysk vägvisare av den dåvarande kommandanten i Krasnojarsk och denne skulle ledsaga mig till Tobolsk men han lämnade oss under färden och jag och min unge svenske reskamrat tvingades alltså att ensamma ta

oss igenom områden, som var befolkade av hedniska folk". Strahlenberg fortsatte nerför Tjulym på sin flotte, gjord av stockar, och kom till den lilla ryska Urtamskij-fästningen, där det fanns en vaktstyrka, bestående av kosacker. Han skriver: "Jag berättade för kosackerna om det oturliga, som hänt, och att jag inte visste hur jag skulle kunna fortsätta. Visserligen hade jag på flotten 5 tatarer, som tjänstgjorde som roddare, men jag fruktade, att de också skulle försvinna och lämna mig ensam. Därpå svarade en av kosackerna, att jag intet hade att frukta och att eftersom jag väl hade fått roddare, så kunde jag fortsätta färden, eftersom de själva skulle sköta om avlösning. Han gav mig dock följande råd: att skicka i förväg en av de fem roddarna i en båt av något slag så att han före oss når nästföljande plats, där avlösning av roddarna skall ske. Den sålunda utsände skall vara försedd med ett litet snöre, tjockt som ett finger, och med tre knutar. Han skall omtala, att efter honom följer en herre, som har en avlösningssukas. Jag handlade på detta sätt och med Guds hjälp företog jag min avfärd på flotten med de återstående roddarna. När jag sen blott närmade mig det ställe, där avlösning skulle ske, så stod redan 4 roddare på stranden och jag frågade bara om mitt snöre hade anlänt och skickats vidare och de svarade mig jakande. Tack vare detta snöre, som färdades före mig, kunde jag lyckligt och väl genomföra min resa."

I detta sammanhang noterar Strahlenberg den förvånansvärda hederlighet, som de sibiriska folk ("tatarer och hedningar") med vilka han kom i kontakt, lade i dagen: "Förutom att de gav mig roddare försökte de aldrig stjäla något från mig om det så bara vore rena bagateller, fastän de kunnat göra detta utan någon svårighet, eftersom jag var ensam och då vi färdades på flotten sov jag på nätterna och när jag vaknade fram mot morgonen hade de ibland redan hunnit göra 2—4 avlösningar."

Det är inte känt hur länge Strahlenberg befann sig på resande fot och när han anlände till Tobolsk. Det finns uppgifter om att han var i Tobolsk i mitten av november och i början av december 1722 och att han i början av 1723 enligt egen utsago var i Moskva, där han förde underhandlingar beträffande sin karta.

Då Strahlenberg anlant till Moskva fick han reda på att den ovan nämnde statssekreteraren Cederhielm inte skickat kartan dit uppgjort var utan behållit den mer än ett och ett halvt år "och sedan", skriver Strahlenberg, "när våra högre befattningshavare och bland dem Cederhielm (av vilken orsak vet jag ej) blev förflyttade från

Moskva till andra mindre städer, lämnade han kvar kartan i Moskva hos en tysk pastor, som hette Rolovsen, och hos denne låg den troligtvis omkring ett års tid. Pastorn dog emellertid och vid hans bouppteckning var en rik köpman vid namn Petr Müller närvarande. När denne fick se kartan bad han änkan att få granska den närmare och behöll den hos sig tills fredsslutet, då våra generaler återvände till Moskva." Freden i Nystad slöts den 30 augusti 1721. Strahlenbergs karta fanns alltså hos P. Müller redan år 1721.

Då Cederhielm återkommit till Moskva önskade han enligt Strahlenberg inte ta tillbaka kartan utan ett motsvarande kvitto eller betalning, eftersom han var rädd att en kopia kunde gjorts av kartan. Slutligen kom han och Müller överens om 100 dukater. Dessa pengar överlämnades till en kommissionär vid namn Melander, vilken gav en skriftlig försäkran, att Strahlenberg inte i framtiden skulle vidtaga några åtgärder för att få kartan utgiven. Då Strahlenberg i början av år 1723 anlände till Moskva trädde han i förhandlingar med Müller. "Jag sade till herr Müller", skriver han, "att jag efter det jag själv företagit en resa till det inre av landet blivit övertygad om att den karta jag gjort för sex år sedan med stöd av insamlade uppgifter i mycket var felaktig och att Kaspiska havet var ritat enligt den äldre gängse normen och eftersom jag visste, att man tänkte göra vissa utlägg för dess tryckning, så vore det synd, att den skulle publiceras i det skicket, då det nu var möjligt att utge en ny karta. Müller gick emellertid ej med på detta och eftersom den ovan nämnda befullmäktigade hade tagit pengarna med sig till Sverige och jag inte då hade möjlighet att anskaffa en sådan summa, var jag tvungen att låta saken bero."

Strahlenberg återvände till hemlandet, betryckt över sin otur och var benägen att för alltid avstå från kartografi. Olika personer, som var intresserade av en ny och utförligare karta över det Stora Tatarriket och Sibirien, övertalade emellertid honom att på grundval av de iakttagelser han gjort under sin resa i Sibirien och det material han där samlat korrigera sin karta. "Jag gick med på detta", skriver Strahlenberg, "eftersom jag här funnit en annan krigsfånge, som är tillräckligt intresserad av saken och som företagit resor i en annan del av Tatarien och vilken för en lämplig ersättning erbjudit mig sina tjänster. Tillsammans med honom har jag så långt det är möjligt försökt få ordning på min karta. Jag har för detta ändamål även trätt i förbindelse med Müller. Vi

har till slut ingått en överenskommelse om att jag vid återbetalning av de 100 dukaterna och löfte att förse honom med ett visst antal exemplar kan ta itu med detta arbete och ge ut kartan."

I några biografier över Strahlenberg och i synnerhet i de av G. F. Miller översatta utdragen ur tidskriften "Svenska Mercurius" för år 1760 omtalas, att Strahlenberg efter sin korta vistelse i Moskva for till Petersburg, där han skulle presenterats för Peter den Store, vilken då försökt förmå honom att stanna i rysk tjänst och föreslagit honom en ställning som chef för ett "Lantmåterikontor", som man ämnade grunda och tsaren skulle lovat att ge honom en stor lön. Strahlenberg "avböjde emellertid erbjudandet, då han ansåg det skamligt att överge sin konung och sitt fosterland."

Strahlenberg själv nämner inte någonstans sin bekantskap med tsaren men med anledning av de förslag, som gjordes honom, skriver han mera blygsamt om hur han i Moskva efter återkomsten från Sibirien visades stor uppmärksamhet och bevågenhet av högt uppsatta personer "och i synnerhet av den hädangångne greven och generalfälttygmästaren Brjus, vilken gjorde mig sådana erbjudanden, som kunde varit mycket vinstgivande, om jag valt att stanna kvar i Ryssland".

Samma år, alltså 1723, återvände Strahlenberg till Sverige. Den 28 augusti förlänade kung Fredrik I honom överstelöjtnants grad men på grund av statens svåra finansiella läge, vilket uppkommit efter det långdragna och ödeläggande kriget, gav han honom en tjänst som kapten vid Södermanlands Infanteriregemente, där han erhållit kaptens grad redan för 18 år sedan. Efter att Strahlenberg sålunda var garanterad ett anspråkslöst men bekymmerfritt liv och som ovan nämnts överenskommit med Müller om utgivningen av kartan, ägnade han hela sin fritid åt att fullgöra det verk, som han påbörjade och envist höll fast vid under svåra villkor under sin mångåriga vistelse i krigsfångenskap, nämligen att göra en karta över Ryssland och det Stora Tatarriket samt en historisk-geografisk kommentar till denna. Som resultat av detta arbete trycktes år 1730 kartan "Nova Descriptio geographica Tatariae Magnae..." och hans vittberömda alster "Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia".

År 1740 utnämndes Strahlenberg till kommandant för fästningen Karlshamn och förblev kvar i tjänsten till sin bortgång. Han dog i en ålder av 71 år (1747) i landskapet Halland på den egendom, som tillhörde maken till hans bortgångne broder Per Sigfrid och dit han rest på besök.

KARTAN ÖVER RYSSLAND OCH DET STORA TATARRIKET

Kort tid efter sin återkomst till hemlandet vidtog Strahlenberg med den för honom så utmärkande energin åtgärder för publicering av sin karta. Detta var emellertid långt ifrån enkelt, särskilt om man tar i betraktande, att Strahlenberg inte förfogade över tillräckliga penningmedel. Till en början sökte han fåfängt efter någon person, som skulle kunna stå för kostnaderna för publiceringen av hans arbete. Då han övertygat sig om det lönlösa i sina ansträngningar, beslöt han att ta sin tillflykt till det på den tiden rätt vanliga sättet att utge en bok genom subskription. Den 2 november 1723 lämnade han in en annons i vilken meddelades, att överstelöjtnanten P. J. Strahlenberg ämnade publicera en karta över det stora Tatarriket, vilken han utarbetat under mångårig vistelse i rysk fångenskap i Sibirien, stödjande sig på helt nytt material, vilket författaren dels insamlat under resor i landet och dels erhållit genom korrespondens med personer, som vistats i mera avlägsna delar, vilka han inte haft förmånen att besöka. De som önskade abonnemang på utgivandet av denna karta ombads inbetala hälften av dess pris (9 daler kopparmynt) till angivna adresser i Stockholm, Strahlsund, Stettin och andra städer. Det uppgavs, att kartan skulle publiceras under loppet av ett år efter den dag då hälften av kostnaden härför hade inbetalts. De som önskade abonnemang förbereddes på att sista datum härför var den 1 mars 1724. Abonnenterna hade synbarligen inte särskilt bråttom och den 20 mars 1724 sattes ännu en annons in i vilken meddelades, att överstelöjtnanten Strahlenberg ihärdigt fortsatte att arbeta med sin karta och hoppades kunna publicera den under årets lopp och att de personer, som abonnerat på utgåvan och de som önskade göra så, tillsammans med kartan kunde erhålla en tryckt avhandling på omkring 100 sidor med titeln "Kortfattad genealogisk historia över det s. k. Stora Tatarrikets khaner och regenter, skriven av Abul-gazi Bajadur Khan med anor från den världsberömda Djingis Khan och från uzbeckiska regenter osv". Avslutningsvis gavs återigen de adresser till vilka pengar kunde inbetalas varefter såväl karta som avhandling skulle erhållas. Varken kartan eller avhandlingen publicerades emellertid år 1725 och inte heller under de närmast följande fyra åren.

I "Vorbericht eines zum Druck verfertigten Werckes von der Grossen Tatarey und dem Königreiche Siberien, mit einem Anhang von Gross-Russland", en liten broschyr av år 1725, har Strahlenberg bl. a. beskrivit läget i samband med kartutgåvan: "Arbetet har f. n. avancerat så långt att kartan är färdig med undantag av vinjetter och andra mindre detaljer, varom var och en, som vill besvära sig att besöka kapten Materns bostad, kan övertyga sig". Det huvudsakliga hindret för publiceringen av såväl kartan som den därtill hörande historisk-geografiska kommentaren var som tidigare avsaknaden av penningmedel. Abonnemangsförfarandet gav inte vad man hoppats på. Antalet abonnenter var så obetydligt, att de pengar man fått in inte kunde täcka utgifterna för tryckningen. "För att", skriver Strahlenberg, "få saken att avancera söker jag nu nya vägar och medel för att herrar abonnenter inte skall tro, att de skall lida någon förlust." Strahlenberg hade lagt märke till de i utländsk vetenskaplig litteratur ofta förekommande uppgifterna om den ringa kvantitet historiska och andra arbeten, som utkommit i Sverige. Han antog därför att det skulle tjäna till stor berömmelse för landet, om man uppmuntrade verk, som var noggrant och sanningsenligt skrivna, även om en vetenskapsman hållit i pennan. Avslutningsvis skriver han, att tiden för utgåvan alltså är beroende på subsidier från höga herrar och beskyddare. Han själv skulle göra allt för att hedra en sådan uppmuntran antingen genom en tillägnan eller genom berömmande ord i företalet till sitt verk.

Till slut år 1729 meddelades följande i tidskriften *Bibliothèque Germanique* under avdelningen "Litteraturnyheter från Berlin": "Här graveras en karta på abonnemang, vilken utgör ett tillägg till en geografisk beskrivning av norra Asien och Europa, d v s det Ryska imperiet och det Stora Tatarriket. (Den geografiska beskrivningen trycks i Leipzig.) Författare till kartan och beskrivningen är överstelöjtnanten i det svenska infanteriet, herr Philipp Johann von Strahlenberg. Under en 13-årig vistelse i fångenskap har han haft möjlighet att samla en stor mängd helt nya fakta beträffande Tatarsens geografi och olika folk, varför man kan vänta sig ett lärorikt och intressant arbete samt en utomordentlig karta."

Strahlenbergs bok *Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia* utkom år 1730. Samma år utkom också hans karta, av vilken separata exemplar gick som bilaga till hans bok. Kartan bar titeln "Nova Descriptio Geographica Tatariae Magnae cum orientalis

quam occidentalis in particularibus et generalibus Territories una cum Delineatione totius Imperii Russici imprimis Siberiae accurate ostensa”.

Det territorium, som kartan omfattar, sträcker sig från 50—185° östlig längd och från 32—75° nordlig bredd. Graderna är angivna i 5-tal. Kartan är färglagd och angivelserna är gjorda på latin. Kartans storlek är 65×100 cm.

Vid utformandet av kartan har Strahlenberg använt sig av ”franska geografers material, vilka hade placerat sin första meridian vid ön Ferro och bland dessa i synnerhet studerat Delisle, vilken fastställt, att Tobolsk låg på exakt 90° östlig längd”. ”Men”, såsom Strahlenberg säger, ”då det sedan blev utrett, att staden (på Delisles karta — förf. anm.) hade placerats för långt åt öster, lade jag Tobolsk på min karta på 88° östlig längd.” Det bör nämnas, att kort efter det Strahlenbergs karta publicerats, bestämde kapten Bering Tobolsks longitud mera exakt, då han stannade för 86° östlig längd.

”Eftersom jag tillbringat större delen av tiden i Tobolsk”, skriver Strahlenberg vidare, ”och där påbörjat arbetet med mina första kartor, så valde jag den ovannämnda längdgraden för Tobolsk som huvudmeridian och i det jag räknade västerut och österut från denna, fann jag två andra huvudmeridianer.” Till dessa sistnämnda räknar han en meridian genom Moskva i väster och en genom Nertjinsk i öster.

Då Strahlenberg gjorde upp sin karta använde han sig först och främst av de latitudmätningar, vilka han själv utfört, och även av sådana som utförts tillsammans med Messerschmidt samt av sådana mätningsuppgifter, som han erhållit av kapten Matern och andra svenska officerare, som deltagit i olika expeditioner. Strahlenberg disponerade också över latitudmätningar av en del platser, vilka gjorts av ryska geodetiker, som medföljt major I. M. Licharevs garde till sjön Zajsan år 1720.

På Strahlenbergs karta är det ryska imperiet avbildat från dess gränser i väster till Stilla Oceanen i öster och i söder det angränsande s. k. Stora Tatarriket, som sträcker sig från nedre Volga och Kaspiska havet till Japanska havet. Med på kartan finns också grannländernas territorier som Polen, Turkiet, Persien, Indien, Mongoliet, Kina m. fl.

Följande hav och oceaner sköljer Ryska imperiets och Stora Tatarrikets kuster: Kaspiska havet, Aralsjön, Azovska sjön, östra delen

av Svarta havet, Vita havet, Norra Ishavet, Stilla Oceanen osv. Flodnätet är rikt förgrenat och följande stora sjöar finns utsatta: Bajkalsjön, Ladoga, Onega, Ilmen, Zajsan m. fl.

Skogar har betecknats i form av träd. Stäpper och öknar finns utsatta som t. ex.: Sandöknen Gobi, Isjimskij-stäppen, Irtysj-stäppen, Ufimskij-stäppen osv.

Berg har ritats i form av små höjder eller en kedja av höjder. På kartan har utsatts följande berg: Uralbergen, Kaukasus, Altai, Sajanska bergen, Himalaya (som kallas Imaus), Belur, Muztagh, Muzart m. fl. Många bergskedjor står utan namnbeteckning. Till dessa hör de bergskedjor, som går från norr till söder i området mellan floderna Lena och Jana, bergskedjorna på stränderna av floderna Aldan och Olekma, bergen på Kamtjatka och på Tjukotka m. fl.

I några fall följer efter bergens namn förtydliganden, som anger brukbara mineraler. I anslutning till bergen väster om floden Aks står t. ex. följande: "I dessa berg finns svavel, bly, salmiak och silver". Vid bergen Muzart står: "Berg, som är rikt på silvermetall", och vid Södra Uralbergen står att läsa: "Berget Ural-tau, rikt på silver".

På södra Kamtjatka har utsatts en verksam vulkan: "Berg, som utkastar eld, ibland mullrande och synligt på ett avstånd av 20 dagsresor." Detta syftar synbarligen på Kljutjevskij-vulkanen. I Norra Ishavets kustområde mellan floderna Lena och Olenek vid den senares övre lopp finns ett berg med en pelare av röda flammor över toppen och följande står skrivet: "Berg, som sprutar ut aska, i vilken finns salmiak". Strahlenberg utgick i detta fall från uppgifter, som han fått under sin resa med Messerschmidt, vilken något senare år 1723 under vistelsen i Turuchansk lyckades få dessa uppgifter kompletterade och kunde fastställa, att det "heta berget" ligger vid floden Chatang och mera exakt lyckades han ej bestämma dess läge. Detta gjorde i stället senare forskningsresanden. Enligt L. S. Berg hade Middendorff d. förste lagt märke till att det rör sig om underjordiska stenkolsbränder. "Den underjordiska brand, som beskrives omkring mitten av 1700-talet, har helt eller delvis upphört och Middendorff, som besökte Chatangskij 100 år senare, kunde inte få några som helst upplysningar i saken. Denna fråga löstes först under Chatang-expeditionen 1905. Vid mynningen av floden Ognevka, som mynnar i Chatangbukten omkring 50 km öster om Popigajs mynning, fann I. P.

Tolmatjev klara spår efter en tidigare stenkolsbrand, som över ett område av flera tiotal kvadratkilometer tillintetgjort två lager av mesozoisk stenkol."

Strahlenberg delade inte på sin karta upp det europeiska Ryssland i guvernement, provinser och distrikt, då han ansåg, att detta skulle belasta kartan, som redan dessförinnan var överfylld och därför enbart skulle göra den oklar och svårläst. I stället delar han upp det europeiska Ryssland i sex delar: Ryssland, Astrachan-kejsardömet, Kazan-kejsardömet, Stora Perm, Samojedien och Landområden, som tillfallit Ryssland efter freden i Nystad, vilka enligt Strahlenberg ännu inte någon geograf hade utmärkt exakt. Trots detta uttalande är det av intresse att notera, att Rysslands nya landvinningar efter freden i Nystad inte har utmärkts på Strahlenbergs karta. Med undantag för en liten del av Finska viken, Neva och Petersburg har de andra områdena (del av Karelen med Viborg, Ingermanland, Estland och Livland) täckts av en prydlig vinjett i form av det svenska vapnet, hållet av två lejon och med en tillägnan till den svenske kungen Fredrik I inuti ramen. "Det Egentliga Ryssland" dvs det europeiska Ryssland har i sin tur delats i tre områden: Storryssland, Lillryssland och Vitryssland.

För att kartan inte skulle bli för belastad med namn har författaren gjort en administrativ uppdelning av Sibirien i sex provinser: Solikamskaja, Tobolskaja, Berezovskaja, Jenisejskaja, Jakutskaja och Irkutskaja.

Det Stora Tatarriket uppdelas i Stora och Lilla Tatarien. Dessutom är hela Stora Tatarien delat i sex delar: Lilla Tatarsiens europeiska och asiatiska del; länder tillhörande turkmener, uzbek, Kosackhorden och karalpacker; kalmuckernas besittningar under Kontajsji samt under hans föregångare erövrade länder såsom Kasjkar eller Lilla Bucharien, Mongoliet, Östra Tatarien och Tibet samt Dalai-lamas besittningar.

På kartan har angivits bosättningsområden för folken i Sibirien och det Stora Tatarriket. I Norra Ishavets kustområde från Petjora till Lena — samojeder, kring Lena och öster därom — jakuter, längre österut — jukagirer, tjuktjer, korjaker, oljotortser, på halvön Kamtjatka — kamtjadaler, längst söderut på Kamtjatka — kuriler, vid Ochotska sjöns kust — lamuter och giljacker, västerut längs Lena — tunguser, som använder sig av hundar, vid Jenisej och dess bifloder — tunguser, som ägnar sig åt ren- och hästskötsel,

vid Angara — burjater, vid övre Jenisej — katjintser, kamasintser, kantatarer, arintser, tubintser, abintser m. fl., söder därom — mongoler, teleuter, ner mot Tjulym — tjulymtatarer, norr därom ner längs Ob och dess bifloder — narym-, surgut-, ob-, irtysj-, kazym-, Ijapin-, obdor- och nadym-ostjaker. Inom det Stora Tatarriket finns områden, som bebos av turkmener, uzbeker, kasaker, karakalpacker, kalmucker, mongoler, giljaker m. fl. Inom det europeiska Ryssland är bosättningsområdena för följande folk angivna: kazantatarer, tjuvasjer, tjeremisser, permjaker, voguler, vjatitjer m. fl.

Kartan är försedd med en mängd anteckningar om diverse platserns historiska, ekonomiska och politiska betydelse. Vid Poltava står t. ex.: "Här vid floden Vorskla har stått två slag, det ena år 1396 mellan Tamerlan och den litauiske storfursten Vitautas, som var ryssarnas bundsförvanter, och det andra år 1709 mellan svenskar och ryssar". På halvön Mangysjlak står skrivet: Handelsplats, där olika folk samlas vissa år för att föra handel och då i synnerhet ryssar, kasaker, buchartser, armenier m. fl.

I vänstra hörnet av kartan står dess titel. På bägge sidor därom finns teckningar av berg, varav det vänstra föreställer Uralbergen och det högra Himalaya. Dessa berg symboliserar kartans uppdelning i en europeisk och en asiatisk del. Ovanför bergen står två sköldar, på vilka avbildats episoder ur den grekiska mytologin, vilka enligt författaren har beröring med dessa länders historia. På den vänstra skölden finns en teckning av Prometheus, som av Zeus dömts att fjättras vid en klippa samt en örn, som äter upp dennes lever, vilken varje gång växer ut igen. På den andra ser man Vulcanus eller Herakles, som enligt legenden dödat örnen med sin båge och befriat Prometheus. Bredvid Herakles står hans son Skyt, alla skyters fader och uppfinnare av pilbågen.

I det högra nedre hörnet av kartan finns en miniatyrkarta över Sibirien, innefattad i en ram. Bredvid denna är två officerare avbildade. Den ene drar upp en linje med hjälp av en passare och den andre drar ifrån det förhänge, som täcker kartan. Mellan dem är en måttstock placerad, som uppvisar olika måttenheter som t. ex. tyska mil, ryska verst och kinesiska li. Den teckning, som finns ovanför den ram, som är Sibirienkartans infattning, består av ett vidunder med vidöppet gap, som skall föreställa fångenskap. Undertill står skrivet på ett band: "Per vincula", d v s "Genom bojar". Enligt Strahlenberg skall allt detta symbolisera,

att de geografiska arbetena och i synnerhet de som utförts vid sammanställandet av just denna karta har genomförts i fångenskap, i hemlighet och varit förbundna med oerhörda svårigheter.

I den nedre delen av miniatyrkartan står skrivet: "Välvillige läsare! Allmänt räknas en grad av en rak linje motsvara 104 ryska mått-enheter eller verst och var och en av dessa 1500 ryska alnar (arsjin) men eftersom vägarna ej är raka, har vi ansett, att en grad skall motsvaras av 120 verst och enligt denna kalkyl har vi ritat detaljer på kartan." Vidare står skrivet: Philipp Johan von Strahlenberg och I. A. Matern. Gravyren utförd av P. F. Frisj.

Det bör nämnas, att Strahlenberg i sin beskrivning av kartan och över denna vinjett också omnämner änglar, som sänker sig från ovan och i ena handen håller en palmkvist och med den andra drar ifrån förhänget och avtäckar Sibirienkartan. På de band, som är virade runt palmkvistarna, står skrivet "Ära vare Gud i höjden!" och "Frid på jorden". Strahlenberg förklarar denna bild och skriver, att den symboliserar "den för inte så länge sedan slutna freden i norra Europa, vilken efter de långa krigen från början av århundradet mellan många stora monarker fört fram till en behaglig harmoni och satt punkt för det ovannämnda kriget". Fråndragandet av förhänget från kartan bör beteckna, att de hinder nu har avlägsnats, som mötte författaren i fångenskapen och att följaktligen "Europa kan erhålla alla önskvärda och intressanta upplysningar". Det är intressant att lägga märke till att de vinjetter, vilka vi granskat på de av Strahlenbergs kartor, som bevaras i Centrala Statliga Arkivet för Gamla Dokument, Centrala Statliga Krigshistoriska Arkivet, Allmänna Statliga M. E. Saltykov-Sjtjedrin-biblioteket och SSSR:s Vetenskapsakademis bibliotek inte överensstämmer med Strahlenbergs beskrivning. På dessa kartor finns inga änglar med palmkvistar och förhänget dras ej ifrån av änglar utan av en av de två officerarna.

Ovan har påpekats ännu ett fall av bristande överensstämmelse mellan kartan och Strahlenbergs beskrivning. På den plats på kartan, där de landområden, som tillförts Ryssland efter freden i Nystad, skulle ligga, har placerats en vinjett med en tillägnan till den svenska kungen Fredrik I. Det är känt att Strahlenberg ett tag ämnade tillägna sin karta Peter den Store eller hans minne. I ett brev till I. A. Tjerkasov av den 9 april 1725 skriver Tatisjtjev, att Strahlenberg i förordet till sitt arbete "ämnade tillägna detta Hans Höghets minne och de stora ting, som utförts av honom",

dvs Peter den Store, som avlidit i januari 1725. Tydligt har frågan lösts i sista ögonblicket och då kartan tillägnats Fredrik I var Strahlenberg för att behåga denne tvungen att på denna göra lämpliga ändringar och antingen hann han inte eller glömde bort att göra motsvarande ändringar i texten.

Strahlenbergs karta utmärkes av författarens strävan att så långt som möjligt använda sig av såväl de nya resultat, vilka framkommit inom den västeuropeiska kartografin som de geografiska och kartografiska uppgifter och material, vilka han själv samlat under sin vistelse i Ryssland.

Därför är det värt att på Strahlenbergs karta ägna särskild uppmärksamhet åt utformningen av Kaspiska havet och i öster därtill gränsande länder samt den nordöstra delen av Asien.

Då Strahlenberg beskriver sitt arbete med kartan och i synnerhet Kaspiska havet och därtill angränsande länder, skriver han, att han noggrant granskat alla nya kartor över detta hav och för sin karta använt sig av upplysningar, vilka älskvärt givits honom av ambassadören Fabricius, vilken några gånger varit i Persien och förfogade över uppgifter om Kaspiska havet.

"Dessutom", skriver Strahlenberg, "har jag fått hjälp av sådana personer, som tillsammans med Alexander Bekovitjs olyckliga expedition för några år sedan befann sig vid Kaspiska havets östkust och som sedan återvände till Ryssland ur turkmenisk och uzbekisk fångenskap. Bland dessa fanns några svenskar och tyskar, vilka kunde ge mig de mest värdefulla upplysningar om Kaspiska havet. Efter att ha sammanställt allt detta material, utformade jag Kaspiska havet i överensstämmelse härmed och återgav det med alla detaljer och anmärkningar."

Kaspiska havets konturer är i själva verket på Strahlenbergs karta mer överensstämmande med verkligheten än på de kartor, som gjorts under början av 1700-talet som t. ex. av Vitsen och Izbrant Ides och på tidigare kartor av Guillaume Delisle, där havet nästan är kvadratisk. På Strahlenbergs karta utgör Kaspiska havet en avlång oregelbunden rektangel och östkustens konturer sammanfaller med Kaspiska havets östra kustlinje på den på den tiden bästa kartan, vilken gjorts 1720 av F. J. Sojmonov och K. Van-Verden men dessutom uppvisar den förra en större noggrannhet och exakthet. Vad beträffar de övriga kustlinjerna, så har Strahlenberg antingen utfört den med stöd av utfrågningar och undersökningar eller med hjälp av någon annan karta. Med

hänsyn därtill är dessa vad beträffar överensstämmelse med verkligheten betydligt underlägsna G. Delisles karta av 1723, tryckt i hans "Ny Atlas över alla världsdelar" med titeln "Carte des Pays voisins de la Mer Caspienne dressée pour l'usage du Roy sur la carte de cette mer faite par l'ordre du Czar..." och även Allmän Karta över Ryssland och Kartan över Kaspiska Havet och Kamtjatka, vilka är upptagna i I. B. Gomans Stora Atlas av 1725. Utformningen av Kaspiska havet är på dessa kartor kopierad efter Sojmonovs och Verdens ovannämnda kartor, vilken var en gåva till Peter den Store av Vetenskapsakademien i Paris. Strahlenberg kände väl till Gomans och Delisles kartor.

Havets läge på kartan överensstämmer rätt väl med verkligheten.

Aralsjön är schematiskt tecknad, men läget är nära överensstämmande med verkligheten. Från söder utmynnar i sjön floden Amu-Darja i form av tre armar (med benämningarna Amu-Darja, Gichun och Oksus) och från öster Syr-Darja. Den omständigheten att bägge floderna på Strahlenbergs karta utfaller i Aralsjön skiljer den fördelaktigt från tidigare kartor, där dessa floder vanligen utmynnade i Kaspiska havet. Strahlenberg kunde emellertid inte helt frigöra sig från gamla traditioner och ritade på sin karta ut en flod vid namn Kazel-Darja, som icke existerar, som tänktes utgöra en fortsättning av Amu-Darja och rinna mot väster från det ställe, där Amu-Darja grenar upp sig i tre armar och denna Kezel-Darja mynnar sedan ut i Kaspiska havet mellan Karabugas- och Balchan-bukten. Dessutom förenade han en namnlös flodarm till Syr-Darja i dess nedre lopp med Amu-Darja och ritade ut en biflod till Syr-Darja vid namn Talasj, som ej existerar men som tänktes utfalla i Syr-Darja från norr. Slutligen gjorde han floden Zervsjan under benämningen Sorg till en biflod till Amu-Darja.

På kartan syns Amu-Darjas gamla flodfåra, som gick från staden Urgentj till Kaspiska havet och följande står att läsa: "Här befinner sig floden Amu-Darjas gamla flodfåra." På den plats vid Amu-Darja, där denna uttorkade flodbädd börjar, står ett märke utsatt och följande står skrivet: "Efter att ha avspärrat Amu-Darjas flodfåra har här chivintser och turkmener tvingat den att rinna till Aralsjön."

På kartan finns en stor mängd stora och små städer. N. L. Korzjnevskij har jämfört Strahlenbergs karta med en karta över de astrachanska besittningarna, gjord av kapten Mark Dubrovin och

publicerad av I. K. Kirilov år 1731 och L. S. Berg år 1939. I sin artikel, kallad "Två kartor över Aralsjön från första hälften av 1700-talet" finner han, att Strahlenberg placerat städerna oriktigt och grovt. Detta kan man knappast lasta Strahlenberg för om man betänker att Dubrovin själv besökt de länder han tagit med på kartan, medan Strahlenberg gjort sin karta antingen med stöd av utfrågningar, vars innehåll han ibland fått taga del av först i andra eller tredje hand, eller med hjälp av de kartor över dessa områden, som fanns och vilka icke utmärktes av någon särskild exakthet.

Det är intressant att lägga märke till hur Novaja Zemlja återgetts på Strahlenbergs karta. På kartor, som gjorts av Vitsen, Delisle, de Fer m. fl. utgör Novaja Zemlja en ö med tydliga konturer endast i nordväst, norr och nordöst men med en mängd geografiska företeelser som floder, berg, vikar, uddar och närliggande öar. Till skillnad från dess utgöres Novaja Zemlja på Strahlenbergs karta av en halvö i nästan fullständig avsaknad av geografiska objekt och benämningar. Halvön sträcker sig från väster till öster och har klara konturer. Vajgat-sundet och Mangazej-havet eller Tazov-viken skiljer den från fastlandet med vilket den är förenad i öster medelst ett smalt näs, som är täckt av isberg. Enligt Strahlenberg grundades denna utformning av Novaja Zemlja som en halvö på de uttalanden, som gjorts av personer, vilka nått Novaja Zemlja genom att gå över näset, där de "åt bägge hållen kunde se Ishavet och isberg". För att ytterligare bestyrka riktigheten härav återger Strahlenberg en berättelse, som han hört av den man hos vilken han hyrde bostad. Denne var en 80-årig gamling, som en gång bott i Turuchansk och bevittnat en händelse, då en tjänare flytt från sin husbonde och för att rädda sig från förföljelse tog sig över näset till Novaja Zemlja och följde sedan den norra sidan av Tazov-viken, varefter han kom fram till Vajgatj-sundet, som han tog sig över genom att gå på isen och på det sättet nådde han Obs mynning.

Strahlenberg saknade ett kritiskt sinne och utnyttjade även otillräckligt bekräftade uppgifter och detta har mer än en gång föranlett honom att som i det nyssnämnda fallet begå förargliga misstag, vilket med all rätt framkallade kritik från hans samtida. Utan att vara helt övertygad om att Novaja Zemlja var en ö ansåg Tatisjtjev likafullt att Strahlenbergs argument inte på något sätt var övertygande och i sina "Kommentarer" till denna bok har han skrivit, att Strahlenberg, som ansåg, att Novaja Zemlja ut-

gjorde en del av Sibirien och alltså inte skulle vara en ö, grundade denna sin uppfattning på en berättelse av en "otillförlitlig fabelberättare om en person, som lämnat Turuchansk". Enligt Tatisjtjev är detta "påhitt" helt otroligt, "ty att ensam ta sig fram över sådana öde och tillfrusna platser och ha med sig proviant för ett par veckor skulle vara helt omöjligt".

Som en av Strahlenbergs många meriter räknas hans kartläggning av Asiens nordöstra del. Här har han använt sig av ryska källor, som återspeglar de stora upptäckter, som gjordes i Sibirien av Semjon Dezjnev år 1648 och av V. Atlasov och L. Morozko i slutet av 1600-talet och början av 1700-talet. Med sin färd från mynningen av Kolyma till mynningen av Anadyr bevisade Dezjnev, att Asien och Amerika inte hänger samman. Därefter började passagen till Stilla Oceanen tydligt framträda på ryska kartor över Norra Ishavet. M. I. Belov noterar detta och anger, att "på en karta över Sibirien, vilken gjorts 1668 på tsarens Aleksej Michajlovitj befallning och efter förordnande av ståthållaren i Tobolsk, Petr Gudunov, ligger sjövägen öppen från Archangelsk till Kamtjatka" och "på en Sibiriens karta av 1684—1685 kan man finna en fullständig kartografisk skildning av resultaten av Dezjnevs färd".

Morozko och Atlasov upptäckte på sina expeditioner Kamtjatka och lämnade därmed vägen öppen för dess behärskande och utforskning. I deras spår följde andra som t. ex. I. P. Kozyrevskij, vilken åren 1711—1713 vistades på Kurilerna.

De värdefulla upplysningar, som framkommit efter alla dessa expeditioner, upptogs på de kartor, som publicerades 1700—1715. Till dessa hör framför allt följande: S. U. Remezovs "Ny Karta över Kamtjatka" (1700), Karta över Kozyrevskijs Expedition 1712—1713 (kopia gjord av Remezov), Ivan Lvovs karta från omkring 1710 samt Jakutska kartan från 1710—1711.

Asiens nordöstra del har på dessa kartor fått en utformning, som är mera överensstämmande med verkligheten. Som exempel kan nämnas, att halvöarna Kamtjatka och Tjukotka var utsatta och att floderna Lena, Jana, Indigirka m. fl. inte rann ut i Stilla Oceanen som på tidigare kartor utan i Norra Ishavet. Den s. k. "oundgängliga udden", som gått ut i havet, hade nu försvunnit och frågan om kontinenterna var åskilda eller ej besvarades jakande. Under de första 25 åren av 1700-talet var emellertid vetenskapsmännen i Västeuropa inte fullt övertygade om att kontinenterna var åt-

skilda och man hade ingen klar uppfattning om den i nordost liggande delen av Asien. På kartan "Nieuwe Lantkaarte van het Noorder en Ooster deel van Asia en Europa", som gjorts av Vitsen år 1687, påminner konturerna av Asiens nordöstra del om ryska kartor från 1667 och 1672. Vitsen använde sig av dessa kartor och även av andra ryska källor. Där Tjukotka bör ligga har han placerat en lång halvö, som ser ut som en smal bergskam och sträcker sig mot nordost och bredvid står skrivet: "Den oundgängliga (ogenomträngliga — förf. anm.) udden" och "Istäckt landtunga, vars utsträckning ej är känd". På Delisles karta "Carte de Tatarie" av 1706 finns också i det nordöstra hörnet av Asien en smal halvö med en bergsplatå och följande står skrivet: "Udde. Bergkedja". och "Det är ej känt var denna bergskedja slutar och om den eventuellt är förenad med en annan kontinent." På den karta, som var en bilaga till Vebers bok "Nouveaux Mémoires sur l'Etat présent de la Grand Russie ou Moscovie" av år 1728 finns slutligen samma udde i den nordöstra delen av Asien och följande anmärkning: "Bergskedja, som förenar sig med vad man tror vara det amerikanska fastlandet."

Den utformning, som Asiens nordöstra del har fått på Strahlenbergs karta, är naturligtvis ofullständig och ännu långt ifrån verkligheten liksom också de källor, vilka låg till grund för kartan.

I Norra Ishavet norr om floderna Indigirkas, Alazejas och Kolymas mynningar finns en stor ö avbildad, som inte finns i verkligheten, och på vilken det står följande: "Från bergens toppar kan man klart se floden Kolymas mynning och den Heliga Udden. Obebodd ö, vars läge och andra karakteristiska ännu ej kunnat fastställas." I sundet mellan fastlandet och ön finns ännu en anteckning, som bekräftar, att Asiens och Amerikas kontinenter är åtskilda. Denna lyder: "Härifrån startade ryssar och for över havet, som var blockerat av is, som av nordanvinden drives mot kusten och som den sydliga vinden driver tillbaka. Efter oerhörda svårigheter och med fara för sina liv nådde de Kamtjatka." En lång och smal halvö med benämningen Kap Sjelagskij eller Sjelagskij-udden har ritats ut mellan Kolymas och Anadyrs mynningar, vilket troligen står i överensstämmelse med en berättelse av Atlasov, som Strahlenberg kände till och även med en karta av Ivan Lvov. Sydost om Sjelagskij-udden ligger Tjukotka. Öster därom ligger en stor ö i form av en skära, vilket med all sannolikhet är ett av de första försöken att avbilda Alaska. Följande står skrivet: "Invånarna på denna ö skiljer sig från dem, som bor på fast-

landet genom sitt språk och sina seder och bruk. De som bor på fastlandet kallar dem för fjädergångare. De för krig med gjochegererna." De gjocheger, som nämnes på kartan, bor på några små öar, vilka på kartan lagts mellan denna stora ö och det asiatiska fastlandet.

Kamtjatka omges av "Anadyr-havet" i öster och "Penzjinskij-havet" och "Lamskij-havet" i väster. Söder om floden Kamtjatkas mynning sluter sig en smal och lång ö tätt intill halvön. Följande står skrivet på den: "Bebodd ö, upptäckt av Ivan Golygin. Mängder av svarträv eller silverräv och andra värdefulla djur. En dagsresa från fastlandet." Sundet Uries, som skiljer denna ö från Zemlja Kompanija, har ritats i enlighet med de västeuropeiska kartorna från denna tid över Stilla Oceanen. Intill Kamtjatkas södra del finns en liten ögrupp och omedelbart därintill ligger Japan. Den södra delen av halvön ligger ungefär 10 grader söderut än i verkligheten. Detta fel upptäcktes redan av samtida till Strahlenberg och särskilt efter det att Kirilovs Allmänna Karta över Ryska Imperiet utkommit år 1734 samt en kopia av en karta över den första expeditionen till Kamtjatka, vilken publicerades av du Gald år 1735. Något senare, d v s år 1737, gavs följande förklaring till att detta fel kunnat uppstå av utgivaren av den franska översättningen av Strahlenbergs bok "Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia": Strahlenberg träffade i Tobolsk en japan, som tillfångatagits av Atlasov och var på väg till Moskva. Med hjälp av en tolk ställde Strahlenberg följande fråga till honom: "Är det sant att man i Japan kallar Kamtjatka för Zemlja lezo?" Japanens jakande svar fick Strahlenberg (vars kartor lade grunden till vår kunskap om Norra Asien) att anta, att ön lezo, som upptäcktes år 1643 av holländare, i själva verket var Kamtjatka, varför han förlängde detta land 10—11 grader längre söderut än det i verkligheten låg."

På Strahlenbergs karta har konturerna av Tjukotka och Kamtjatka ingen likhet med vad som förekommer på de ryska kartor vi känner till från de första 25 åren av 1700-talet. Vad beträffar namn på särskilt floder och öar visar Strahlenbergs karta större släktskap med S. U. Remezovs år 1700 gjorda "Ny karta över Kamtjatka". När det däremot gäller konturer påminner den om Jakutsk-kartan från 1710—1711. Dessutom har några av påskrifterna på denna karta likhet med Strahlenbergs ovannämnda påskrifter som t. ex.: "Ö eller landområde, där alla människor är oförståeliga. Ivan Golygin har varit här. Här finns brunräv och gråräv." Intill

ett eldsprutande berg står följande: "Ur denna vulkan sprutar eld och ibland haglar det. Molnen ligger halvvägs upp mot bergen och kan skönjas över en månads tid". På Remezovs karta av år 1700 finns ej dessa påskrifter. Det finns därför anledning anta, att Strahlenberg vid utförandet av Kamtjatka antingen har använt sig av några ryska kartor eller av någon karta, som hittills ej kommit i dagen.

Det är känt, att i den del av Messerschmidts material, som bevaras i Leningradavdelningen av SSSR:s Vetenskapsakademis Arkiv, också finns kopior av kartor, vars original står att finna i S. U. Remezovs "Kartbok för Tjänstebruk". Därbland finns kopior av kartor över provinser och städer som Jenisejsk, Irkutsk, Kuznetsk, Tara, Tobolsk, Tjomen, Tomsk, Jakutsk och Krasnojarsk och även kopior av kartor över Asiens nordöstra del, Kamtjatka, Sibirien öster om Jenisej samt Kamtjatka med Kurilerna och de japanska öarna enligt en karta av Kozyrevskij av 1713. Det står utom allt tvivel, att Messerschmidt kom över dessa kartor huvudsakligen med Strahlenbergs hjälp, vilken senare använde sig av dessa vid utförandet av sina första kartor över Sibirien, vilket skedde ett och ett halvt till två år före Messerschmidts ankomst till Tobolsk.

Strahlenberg var personligen bekant med S. U. Remezov och kände till hans arbeten. Strahlenberg skriver, att det i Ryssland inte fanns någon brist på vetgiriga personer, vilka sedan lång tid tillbaka på sina kartor försökt återge den del av landet som låg längst i öster och som ett exempel härpå anför han "en gammal konstnär", vilken han träffat i Tobolsk och som gjort "inofficiella kartor över alla sibiriska provinser och därtill angränsande områden." "Emellertid", tillägger Strahlenberg, "var han så hemlighetsfull och misstänksam att jag endast fick tillåtelse att se på dessa kartor men det var tillräckligt för att bli övertygad om att han inte var geograf utan konstnär. Han tecknade emellertid så gott han kunde städer, floder osv." På ett annat ställe, där Strahlenberg skriver om sibiriska mammutar, erinrar han sig, att "den gamle konstnären Remezov i Tobolsk" hade berättat för honom om ett jättelikt skelett av en mammut, som han och hans kamrater funnit på Barabinskij-stäppen. Då Strahlenberg vistades i Tomsk blev han bekant med en konstnär vid namn Remezov (möjligen någon av S. U. Remezovs söner) hos vilken han såg en karta över Tomsk-distriktet, som var färglagd i olja.

Det är fullt naturligt, att dessa kartor av ryska kartografer vad beträffar utförandets metoder och teknik inte var tillfredsställande för Strahlenberg. De var inte försedda med gradnät, hade inga exakta skalor och vilade ej på vetenskaplig matematisk grund. Inte desto mindre hindrade detta honom inte från att använda sig av dessa kartor, då han skulle sätta ut geografiska objekt på sin karta och i synnerhet gällde detta sådana platser, där han själv icke vistats. Sådan områden var t. ex. Bajkalsjön med alla de stora och små floder, som mynnar ut i den, halvöarna Kamtjatka och Tjukotka, Ochotska havets kustområde och Norra Ishavets östra kustområde. De avstånd i verst eller i dagsresor, som var utsatta på kartorna var i några fall till god hjälp för Strahlenberg, då han mera exakt kunde bedöma olika platsers lägen i förhållande till varandra. De uppgifter han kunde hämta från kartorna tillsammans med dem han fått muntligen och då i synnerhet av kartografen Remezov, vilken han mött i Tomsk, gjorde det möjligt för honom att betydligt säkrare kunna utmärka bosättningsområdena för olika sibiriska folk på sin karta. Allt detta gav honom inte blott möjlighet att skapa en Sibirien-karta med ett mera exakt och rikhaltigt innehåll samt att utforma nordöstra Asiens konturer på ett nytt och med verkligheten mera överensstämmande sätt. Det gjorde det också möjligt för honom att djärvt lösa den på den tiden stora tvistefrågan om det existerade en nordöstlig passage från Norra Ishavet till Stilla Oceanen.

Tyvänn lyckades inte Strahlenberg vara den förste som tryckte en sådan karta, som med sina utmärkande drag så positivt skilde sig från andra tidigare kartor.

Vi har ovan sett vilket stort intresse Strahlenbergs karta framkallade hos Müller, vilken hittat den 1721 bland pastor Rolovsens kvarlåtenskap. Såsom varande ett mycket värdefullt arbete, som var värt all uppmärksamhet, visades det samma år för tsaren och köptes sedan av Müller, vilken sedan skänkte kartan åt tsaren. I det tidigare nämnda brevet av den 24 april 1724 omtalar Strahlenberg hur han blev tvungen att sälja sin karta till köpmannen Müller. Han skriver: "Det är samma karta, som Ni behagade omnämna och som visades för Hans Höghet Kejsaren av Storryssland och sedan överräcktes till honom." Genom Müllers förmedling eller möjligen genom Ja. V. Brjus skickades sedan hela Strahlenbergs karta eller eventuellt bara Kamtjatka-delen till utlandet, där I. B. Goman använde sig av den inför utgivningen av sina kartor över

Kamtjatka och den Allmänna Rysslandskartan, vilken ingick i hans "Grosser Atlas über die Gantze Welt. Nürnberg. MDCCXXV."

Kartorna över Kaspiska havet och Kamtjatka skickades enligt tsarens förordnande år 1722 till Goman, vilket vi kan se av ett brev från I. B. Goman den 17 juni 1723 till magistern I. D. Dederlein, vilket publicerades av E. F. Varep. Redan år 1723 trycktes dessa kartor på ett blad och fick titeln "Geographica nova ex Oriente gratiosissima duabus tabulis specialissimis contenta, quarum una Mare Caspium altera Kamtzadalliam seu Terram Jodzo curiose exhibit". År 1723 fanns också en Allmän Karta över Ryssland, som skilde sig från Gomans tidigare kartor ej endast genom sin titel ("Allmän karta över Ryssland" och inte som tidigare över Moskovitiska riket) och utformning av Kaspiska havet, vilket var en kopia av F. J. Sojmanovs och K. Van Verdens karta från 1720, utan även genom konturerna till nordöstra Asien, vilka han utfört i överensstämmelse med den karta över Kamtjatka han fått sig tillsänd från Moskva.

Dessa kartor liksom också anonyma kartor, som utgavs 1725, 1726 och 1727 i Holland och tillskrevs svenska krigsfångar, kände Strahlenberg igen som kopior av de kartor han gjort åren 1715 och 1718 och han underlät inte att bekantgöra detta.

I det mer än en gång citerade brevet av den 24 april 1724 kan vi läsa vad Strahlenberg skriver om dessa kartor av Goman: "Vid en första blick på de ånyo tryckta kartorna över Kamtjatka-havet står det klart, att de är kopior av den karta, som furst Gagarin tog ifrån mig." I företalet till boken "Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia" av 1730 uttalar han sig på den näst sista sidan negativt om de kartor som fanns och med anledning av en karta av 1726, vilken var en bilaga till "Histoire généalogique des Tatars" skriver han: "I jämförelse med tidigare kartor är den mera exakt tack vare att jag krafats kastanjerna ur elden, d v s att man vid uppgörandet av kartan använt sig av mina första kartor över denna del av världen, vilka gjordes 1715 och 1718 men lämnades kvar i Ryssland." Vidare undersökte han än en gång att inte bara den karta, som trycktes i Leyden 1726 utan också "Gomans senaste karta över detta område" lika så på många ställen är kopierad efter de två kartor, vilka han gjorde i Tobolsk åren 1715 och 1718. Han tillägger: "Båda kartorna trycktes på två blad av stort format men skalan minskades ner av författarna, som fick hand om dem och också utgav dem

efter att ha gjort några obetydliga ändringar (t. ex. vad gäller Kaspiska havet)."

Som redan omtalats har ingen av de tre kartor Strahlenberg gjorde i Tobolsk blivit bevarad. Emellertid finns det några uppgifter, som bekräftar deras existens. I ett brev av den 25 maj 1729 till greven Morep har t. ex. J. N. Delisle beskrivit hur Strahlenberg förlorade sina kartor. Han skriver där: "Den tredje kartan, som var ännu bättre än de föregående tvingades han att sälja mot sin vilja. Den som köpte den överräckte den till all lycka till kejsarinnan och hon överlät den till Akademien och för närvarande är kartan i min besittning. Den är daterad 1717 och är 2 fot hög och 3 fot lång." En klar hänvisning till en annan av Strahlenbergs kartor fann på sin tid V. F. Gnutjeva i det geografiska departementets kartregister. Där kallades den "Carte générale de la Russie, 1725. Par Strahlenberg dans un cadre doré". Att döma av ett register av 1748 över förberedande material har emellertid kartan redan då gått förlorad.

Strahlenbergs karta har många brister, vilka i de flesta fall uppkommit genom frånvaron av vederhäftiga uppgifter och exakt fixerade astronomiska punkter men man får också betänka den speciella situation i vilken han befann sig och de svårigheter han mötte vid uppgörandet av sin karta. Kartans brister noterades av hans samtida. I sin "Rysk historia" talar V. N. Tatisjtjev om geografi i allmänhet och i synnerhet om den ryska och han skriver: "Alla ryska kartor, som tryckts i Tyskland och Holland är dåliga och alla som jag har tagit del av har varit odugliga. Det enda undantaget utgör Strahlenbergs karta, som sedan korrigerats av Gensij och utgetts tillsammans med en helt oduglig beskrivning, vari blott finns något som närmar sig sanningen. Man kan emellertid inte ge honom skulden för detta, eftersom det var omöjligt att erhålla exakta uppgifter och i denna dag äger vi ingen tillräckligt uttömmande och korrekt beskrivning över dessa områden".

Den kände 1700-talskartografen I. K. Kirilov uttalade sig på liknande sätt. Han skriver, att "Strahlenberg, som befann sig i fångenskap i Sibirien, mestadels erhöll sina upplysningar muntligen och icke genom verklig observation. Detta är lätt att bevisa och var och en kan övertyga sig därom för var skulle han kunnat erhålla inte blott astronomiska utan även matematiska instrument.

Han kunde visserligen erhållit sådana i hemlighet men hur skulle han som fånge kunna använda sig av dem, då folk genast skulle ha tagit honom för en spion."

Kirilov har tydligen inte helt klart för sig Strahlenbergs situation. Som vi har sett, kunde han under resan tillsammans med Messerschmidt ganska framgångsrikt och utan större hinder göra sina iakttagelser och breddgradsmätningar men inte desto mindre mötte han mycket ofta misstroende och även om man kanske inte misstänkte honom för att vara spion, så kunde man tro att han tänkte fly ur fångenskapen och då i synnerhet när han försökte få några upplysningar om landet av ortsborna.

Kirilov hade rätt, då han påstod, att Strahlenberg "mestadels erhöill sina upplysningar muntligen och icke genom verklig observation," vilket också kartans kvalitet utvisar. Detta noterade på sin tid även G. F. Miller. I "Om Kartor över Ryska Riket" av år 1761 gav han följande karakteristik av Strahlenbergs karta: "Den na karta, som utgavs 1731 (Strahlenbergs karta och bok publicerades 1730 — förf. anm.) tillsammans med en tryckt beskrivning över de norra och östra delarna av Europa och Asien, var på sin tid otvivelaktigt den bästa i sitt slag. Därefter har emellertid fastslagits, att den långt ifrån är fullkomlig. Jag har rest i Ryssland och Sibirien och hela tiden har jag haft kartan med mig och har då funnit den fullkomligt felfri på de ställen, där författaren själv vistats men på övriga platser är kartan full av felaktigheter, eftersom Strahlenberg endast kunde rita ut dessa platser med stöd av de muntliga upplysningar han erhöillit och vilka ofta visade sig vara helt utan grund."

Alla dessa brister på Strahlenbergs karta hindrade emellertid ej hans samtida från att också uppskatta dess fördelar. I varje fall räknades Strahlenbergs karta som en av de bästa, innan den Allmänna Kartan utkom år 1745. Den var gjord på matematiskt underlag och med en viss om än obetydlig (p. g. a. hemligstämpling) kontroll av resultaten av expeditionerna till Kamtjatka. I ett brev till A. D. Kantemir av den 6 maj 1734 jämför akademikern Ch. Gross Strahlenbergs karta med Kirilovs då nyligen utkomna och skriver: "Jag föredrar ändock Strahlenbergs allmänna karta, ty den är mer fullständig." Strahlenbergs karta användes både för praktiska och vetenskapliga ändamål. Miller hade den med sig överallt på sin resa i Sibirien och även V. N. Tatisjtjev använde sig av den då han skrev sina vetenskapliga arbeten. Det finns uppgifter om att kapten V. Bering mottog ett handskrivet

exemplar av Strahlenbergs karta innan han avreste på sin första expedition till Kamtjatka. Detta bekräftar V. Ju. Vize, även om han inte kan åberopa någon källa. Det är mycket möjligt, att F. M. Apraksin avsåg Strahlenbergs karta, som köptes av köpmannen P. Müller och 1721 skänktes till tsaren, då han i en instruktion av den 3 februari 1725 noterar, att en karta överräckts till V. Bering "för studium av området". Sådana vetenskapsmän som J. N. Delisle och d'Anville uttalade sig mycket berömande om Strahlenbergs karta och ansåg, att den i betydande grad hade berikat deras kunskap om Sibirien i allmänhet och i synnerhet den del av landet, som låg längst i nordost. I ett brev av den 9 januari 1729 till presidenten i Vetenskapsakademien, L. L. Blumentrost, skriver Delisle följande med anledning av Strahlenbergs karta: "Det synes mig, att vi att döma av den karta, som Ni överräckte till mig och som gjorts av en av dessa officerare (svenska), huvudsakligen har deras utforskningar att tacka för att vi nu äger mera tillförlitlig kunskap om nordöstra Asien."

Det är helt naturligt, att det geografiska vetandet snabbt växte efter den första och sedan den andra så storslagna expeditionen till Kamtjatka. Detta i sin tur gav upphov till mera exakta och tillförlitliga kartor, vilka stod högt över Strahlenbergs karta. Detta minskar dock inte på något sätt hans förtjänster inom kartografins historia. Av någon anledning har hans biografer hittills ej tillräckligt understrukit hans största merit, som bestod i att han var den förste västeuropeiske kartograf, som genom att grunda sig på ryska kartor på sin egen karta utsatt halvöarna Tjukotka och Kamtjatka och på samma radikala sätt ändrat formen på den längst i nordost liggande delen av Asien och därmed frångått vad som tidigare varit gängse på kartor från väst.

EUROPAS OCH ASIENS NORRA OCH ÖSTRA DELAR

Strahlenbergs bok hade en lång titel i den tidens stil: "Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia, in so weit solches das gantze Russische Reich mit Siberien und der grossen Tatarey in sich begreiffet, in einer Historisch-Geographischen Beschreibung der alten und neuern Zeiten, und vielen andern unbekanntten Nachrichten vorgestellet, nebst einer noch niemahls ans Licht gegebenen Tabula Polyglotta von zwey und dreyszigerley Arten Tatarischer Völcker Sprachen und einem Kalmuckischen Vocabulario, sonderlich aber einer grossen richtigen Land-Charte von den benannten Ländern und andern verschiedenen Kupfferstichen, so die Asiatisch-Scythische Antiquität betreffen; Bey Gelegenheit der Schwedischen Kriegs-Gefangenschafft in Russland, aus eigener sorgfältigen Erkundigung, auf denen verstateten weiten Reisen zusammen gebracht und ausgefertiget von Philipp Johann von Strahlenberg. Stockholm, in Verlegung des Autoris. 1730."

Denna bok utgavs även i Leipzig utan årsangivelse och med titeln: *Historie der Reisen in Russland, Siberien und der Grossen Tatarey. Mit einer Landcharte und Kupfferstichen welche die Geographie und Antiquität erläutern, verrichtet und gesamlet von Philipp Johann von Strahlenberg, Königl. Schwedischen Obristlieutenant. Leipzig, bei Gottfried Kieseewetter, Buchhändler in Stockholm.*"

En jämförelse mellan de båda utgåvorna visade, att de endast skiljer sig från varandra genom sina titelblad.

Boken såväl som kartan tillägnades Sveriges kung Fredrik I och författaren uttrycker sin förhoppning om att konungen skall uppskatta hans strävan att till allmänt gagn utnyttja den tid, som tillbringats i fångenskap och "skall ge sitt beskydd och sin protektion åt såväl verket som dess författare."

Strahlenberg blev starkt försenad med publiceringen av sina arbeten. I förordet till boken nämner han orsakerna härför och åberopar det förhållandet, att hans hälsa efter den 13-åriga vistelsen i fångenskap och långa resor hade varit vacklande, varför han vid återkomsten till hemlandet inte kunde ta itu med arbetet med den iver och energi han skulle önskat. En av orsakerna till dröjsmålet var, att han väntade på att "hans bästa vän" skulle återvända från Sibirien. Denne skulle kunnat åtaga sig detta ar-

bete och "då han var vetenskapsman, skulle han utan tvivel kunnat göra det bättre." Strahlenberg åsyftade Messerschmidt, som efter den förres avresa stannat kvar i Sibirien. Eftersom han emellertid inte hörde något från honom och inte heller såg några arbeten, vilka publicerats av honom, så beslöt han att själv ta itu med boken.

Strahlenbergs bok är uppdelad i två delar, varav inledningen upptar 136 sidor och sen följer "Historisk-geografisk beskrivning av Europas och Asiens norra och östra delar".

Inledningen består av sex kapitel.

I det första kapitlet noterar författaren det nästan fullständiga mörker och den okunnighet, som härskade inom vetenskapen vad gäller olika folks härkomst och vandringar. Han skriver, att de många nya och intressanta upptäckter, som gjorts av till honom samtida vetenskapsmän gett fog för en förhoppning om att även detta område skulle bli vederbörligen belyst. Han ansåg, att geografi överhuvudtaget och kartor i synnerhet, särskilt över enskilda länder, är en av källorna till vår kunskap om folkens ursprung och om folkförflyttningar. Han ansåg det därför nödvändigt, att ge sitt blygsamma bidrag här till genom att med stöd av det material han samlat under den 13-åriga vistelsen i fångenskap publicera sin karta och en historisk-geografisk beskrivning till denna. Hänvisande till de svårigheter han mött vid utarbetandet av kartan och boken skriver Strahlenberg: "Jag måste erkänna, att jag under den första tiden i fångenskap inte visste mer om dessa länder (Sibirien, det europeiska Ryssland och det stora Tatarriket — förf. anm.) än en ostjak kände till om Tyskland. Hur gärna jag än ville skaffa mig kunskap om dessa länder, så saknade jag språkkunskaper, vilket var en nödvändig förutsättning härför." Ett stort hinder i arbetet utgjorde också det faktum, att Strahlenbergs litteraturkännedom var otillräcklig. Först då började han nämligen studera historia. Dessutom var han otillräckligt försedd med vetenskapliga hjälpmedel och böcker. Vad beträffar personliga ägodelar hade han alla skäl att upprepa vad en gång en gammal filosof yttrat: *Omnia mea mecum porto*, d v s "Allt vad jag äger bär jag med mig".

Strahlenberg påpekar de fel, som begåtts av Vitsen, Izbrant, Ides och av andra västeuropeiska kartografer och understryker, att han "på sin karta inte endast förändrat de förvrängda benämningar på städer, berg, floder och folk, vilka funnits på andra kar-

tor utan även tagit bort sådana benämningar, som kommit till på tidigare kartor över denna världsdel bara för att fylla ut tomma utrymmen. Sådana benämningar hade i själva verket aldrig varit i bruk och var fullkomligt okända för invånarna där. Som ett exempel nämner han "provinsen Lukomorje, som ingen vare sig i Ryssland eller Sibirien känner till" och likaså namn som "Lokate, Serga, Kymros m. fl."

Då Strahlenberg i de två följande kapitlen övergår till att beskriva sin karta, klargör han liksom i det första kapitlet de beräkningar han följde vid uppgörandet av huvudmeridianen, hur en karta konstrueras, dess yttre form, det europeiska Rysslands, Sibiriens och Stora Tatarrikets utsträckning, uttryckt i latitud och longitud, dessa länders gränser samt deras politiska och administrativa uppdelning.

Särskilt utförligt beskriver Strahlenberg de folk, som i Västeuropa går under namnet tatarer och vilka bor i den östra delen av Europa och i Norra Asien. Strahlenberg vederläger ett påstående, som gjorts av äldre och yngre författare, om att Norra Asien uteslutande skulle bebos av tatarer och han skriver, att denna villfarelse har uppkommit av den brist på trovärdiga uppgifter, som råder om denna del av det asiatiska fastlandet inte bara hos européer utan även hos japaner och kineser. Enligt Strahlenberg var det blott 50 år sedan ryssarna (efter att ha upptäckt och utforskat halvön Kamtjatka) kunnat ge världen vederhäftiga upplysningar därom. Genom att utnyttja dessa och sina egna iakttagelser kunde Strahlenberg påstå, att i nämnda territorium förutom tatarer bodde många andra folk, som felaktigt ansetts vara tatarer. Alla dessa folk och bland dem tatarerna delar han in i sex olika klasser. Det tredje kapitlet i inledningen ägnas huvudsakligen åt beskrivningen av dessa klasser och de folk, som där ingår.

Till grund för den föreslagna klassificeringen låg en av Strahlenberg utförd sammanställning av dessa folks språk. Han konstaterade sambandet mellan olika språkgrupper och framlade allt detta på ett åskådligt sätt i en tabell, som ingick som bilaga och kallades "Tabula polyglotta" eller "Harmonia linguarum gentium boreo-orientalium vulgo tatarorum". I tabellen finns ord på 32 språk, vilka uppdelats i sex klasser (I: finsk-ugriska språken; II: nordturkiska språk; III: samojedspråk; IV: kalmuck-, mandsjur- och tangutspråk; V: tungusiska; paleoasiatiska och ugriska språk; VI: kaukasiska språk).

För sin sammanställning valde Strahlenberg 60 ord, varav några är räkneord (1—10 eller 1—20) och de återstående substantiv (gud, fader, moder, släkt, eld, vatten, jord, vind, sol, måne, natt, dag, huvud, ögon, mun, tunga, hand, ben, häst, hund osv). Förutom till ungerska och finska har dessa 60 ord översatts fullständigt endast till jakutiska och kalmuckiska samt med undantag för tre ord till tobolska, tjomenska och tarskij-tatariska. Beträffande översättningen av dessa ord till övriga språk finns det många luckor. Mordovskernas språk representeras t. ex. bara av 14 ord liksom också de samojedspråk, som talas mellan Archangelsk och floden Petjora. På vogulernas, ostjakernas (Irtysj-) och kurilernas språk finns 16 ord, på tjuvasjernas språk 17, på votjakernas 20 osv. Dessa luckor har enligt Strahlenberg uppkommit genom att han 1723 på väg från Tobolsk till Moskva förlorade en anteckningsbok med de ord han där skrivit ner. Några ord lyckades han sedan återfinna i dagboken och i annat material men han kunde aldrig återställa tabellen i sitt ursprungliga skick.

Det ordmaterial, som ligger till grund för undersökningen står Strahlenberg synbarligen själv för i de fall då han varit i omedelbar kontakt med respektive folk. Vad beträffar övriga språk har han erhållit material från olika källor, av vilka han endast nämner två. Exempel på ord från fem kaukasiska språk fick han av bibliotekaren vid Kungl. Biblioteket i Stockholm, Brenner, och ur ett verk av en författare, vars namn han ej nämner, har han tagit sina exempel på ord ur kuriliska språket.

Strahlenberg publicerade sin *Tabula Polyglotta* även om han hade klart för sig att den långt ifrån var fullkomlig. Han närde en förhoppning om att den kalmuckisk-mongoliska ordlista, som bestod av 1300 ord och ingick som bilaga till hans bok samt den mängd mongoliska, tungusiska, tatariska och andra ord, som fanns i texten, inte bara till en viss grad skulle uppväga bristerna i tabellen utan också skulle klargöra ursprunget till benämningarna på olika folkslag och sporra många vetenskapsmän till vidare undersökningar i folkvandringarnas historia.

I det fjärde kapitlet ger Strahlenberg en beskrivning av *Tabula Polyglotta* och anger de principer han följt vid dess sammanställning och noterar dess betydelse för historiska studier. Som exempel anför han den enligt kartan konstaterade likheten mellan språken i klass I (voguliska, mordoviska, tjeremissiska, permjatiska, votjatiska och ostjatiska) och de finsk-ugriska språken, vilket gör att man ej endast kan räkna dessa språk som besläktade med

varandra utan även anta, att de folk, som talar dessa språk och delvis bor i Europa och delvis i Sibirien, en gång har bott på samma plats och utgjort ett folk. Strahlenberg skriver: "Även av de få ord, vilka återfinnes i tabellen över nordöstra Asiens olika språk, skulle man kunna dra liknande slutsatser och förklara uppkomsten av många ord, som vi känner till." Som bekräftelse på detta anför han en hel rad av egna exempel och sådana som lånats ur annan litteratur. Han hänfördes av etymologiska undersökningar men ägde inte tillräckliga språkkunskaper, varför han ibland med stöd av enkla samklanger mellan ord drog alltför djärva och ogrundade slutsatser, vilket framkallade hård kritik hos såväl hans samtida som senare generationer av vetenskapsmän.

Det femte kapitlet ägnas åt resonemang om de siffror, som olika folk sedan urminnes tider har gett en speciell betydelse, då de räknats som heliga och troget brukats vid utförandet av alla slags seder och ceremonier. Dessa siffror är sju, nio och tre. Strahlenberg anför mångtaliga exempel på den respekt olika folk hyste för dessa siffror. Dessa exempel har huvudsakligen lånats ur verk av såväl äldre författare som Strahlenbergs samtida. Ibland förstärker han dessa genom exempel ur egen erfarenhet och sin kännedom om olika folk i Sibirien och östra Europa.

I det sjätte kapitlet ställer han den på denna tid ännu ej slutgiltigt lösta frågan om den gräns, som skiljer Asien från Europa. Han föreslår, att kontinenterna skall delas av Uralbergen, vilka sträcker sig i nord-sydlig riktning och utgör en naturlig och av naturen själv skapad gräns. Han motiverar sitt förslag med en rad argument och påpekar bl. a. den skillnad i naturen, som råder i områdena väster och öster om Uralbergen.

Strahlenberg delar den oriktiga uppfattning om Sibiriens höjd över havet, som dåtidens vetenskapsmän hade och bland dem även Tatisjtjev. "De asiatiska länderna i norr", skriver Strahlenberg, "som börjar vid dessa bergs östsluttningar, ligger betydligt högre än de europeiska länderna." Som bevis härför anför han egna iakttagelser och Marco Polos, Izbrant Ides' och andra resenärers vittnesbörd.

Därefter påpekar han skillnaden i klimatet. Det kalla klimatet och den stränga sibiriska kölden förklarar han med att Sibirien gradvis sluttar mot norr och mot Norra Ishavet och härigenom ligger öppet för de kalla nordanvindarna. "Som en följd härav", skriver Strahlenberg, "växer det sådana fruktträd som äppelträd, päron-

träd och körsbärsträd i Stockholm, som ligger på 60° bredd, medan det i Tobolsk, som ligger på 58° bredd, d v s nästan 2 grader och 30 mil sydligare än Stockholm, inte finns någonting av detta slag." Han tillägger: "Dessutom växer det inte några som helst gräsväxter norr om 60-gradersgränsen i Sibirien (särskilt då i området mitt emot Novaja Zemlja) medan man kan finna sådana i Sverige upp till 64° och även längre norrut."

Slutligen stannar han vid skillnaden i djur- och växtvärld samt mineraltillgångar, som råder mellan östra Europa och Sibirien.

Strahlenbergs mening är att gränsen mellan Europa och Asien, som en gång placerats vid Uralbergen kommer att stanna kvar där, eftersom alla de gränser, som tidigare fastställts av geografer, snabbt mist sin betydelse, eftersom de inte varit tillräckligt motiverade.

Tatisjtjev, som delar Strahlenbergs uppfattning, har skrivit: "Plinius har enligt mig helt korrekt låtit dessa berg bilda gräns mellan Europa och Asien, vilket jag också påpekade för Strahlenberg och i mina Kommentarer till hans bok, vilken i mycket är oriktig, har jag också klargjort, att det inte finns någon mera lämplig gräns mellan dessa båda världsdelar än den som utgöres av dessa berg." Tatisjtjev träffade som bekant Strahlenberg inte bara i Tobolsk år 1720 utan också i Stockholm, där han vistades åren 1724—1725. I ett brev av den 12 mars 1725 till Ja. L. Frisch, vice rektor för Berlingymnasiet, skriver Strahlenberg själv om Tatisjtjavs vistelse i Stockholm och karakteriserar honom som "en intressant och bildad ryss, som talar och skriver väl på tyska". "Han har åtagit sig", skriver Strahlenberg, "att skriva kommentarerna till Gübners Staats und Zeitungslexicon, d v s den del, som handlar om Ryssland. Jag översatte dem till tyska och gjorde en del tillägg om förhållandena i Sibirien." Tyvärr har dessa anmärkningar hittills ej återfunnits.

I slutet av Inledningen finns ett litet tillägg, kallat "Om Abul-gazi Bajadur-Khans historia över tatarerna". Som tidigare påpekats ämnade Strahlenberg publicera denna skrift och hade redan gjort förberedelser för dess tryckning. År 1726 utgavs emellertid "Histoire généalogique des Tatars", vilket hindrade honom från att sätta denna plan i verket.

Utgivaren och översättaren av "Histoire généalogique des Tatars" dolde sig under pseudonymen D*** och nämnde inte namnen på de svenska officerare av vilka han fått den tyska översättningen

av Abul-gazis handskrift och han nämnde ej heller Strahlenberg, som en gång varit initiativtagaren och det var ju han som efter att ha kommit över handskriften ställde om att den blev översatt till tyska. Strahlenberg själv berättar så här: "Från allra första början av min vistelse i fångenskap och under de därpå följande åren arbetade jag på en karta över Sibirien och det stora Tatarriket, som skulle bli bättre och mera exakt än de som tidigare utgivits i Europa. Därigenom var jag tvungen att hålla mig på vänskaplig fot dels med de buchariska tatarer, vilka bodde i och kring Tobolsk och dels med andra tatarer och muhammudaner. Detta var nödvändigt dels för språkstudiernas skull och dels på grund av de resor i Stora Tatarriket, vilka några av dem företagit. Särskilt ofta sammanträffade jag med deras achum (präst — övers. anm.), en mycket älskvärd person vid namn Azbakevitj. Förutom alla de andra dokument han hade visade han mig en gång två handskrifter. En av dem rörde Persien och den andra Tatarien och denna senare kallade han Tjingis-Kitats d v s Tjingis' bok. Bägge handskrifterna hade anskaffats från Turkestan. Av de förklaringar han gav på ryska till olika delar av handskrifterna förstod jag, att särskilt den senare innehöll mycket material om det Stora Tatarriket. Jag bad honom därför överlämna denna handskrift till mig för att jag med hjälp av en annan tatar, som jag var bekant med, mera detaljerat skulle kunna studera den. Även om jag just då väldigt gärna skulle velat översätta denna skrift, så blev svårigheterna för stora. Dels var jag överhopad med arbete i samband med kartan och dels hade jag till följd av min dåvarande situation inte de medel, som behövdes för att klara utgifterna för en översättning. Efter rådslag med mina vänner beslöt tre av oss att stå för översättningskostnaderna. Som översättare rekommenderade jag en tatar, som var en bekant till mig, och de tre, som hade en tillräcklig kännedom om ryska språket, grep sig verket an i den by, där tataren bodde." Strahlenberg, som var upptagen med sin karta, kunde endast då och då besöka byn och följa arbetet, som tillgick så att tataren ord för ord översatte varje mening till ryska och sedan översatte de fångna officerarna i sin tur till tyska. Emellertid var den tatariska texten uppblandad med olika arabiska, persiska och kalmuckiska ord och benämningar, vilka tataren ej kunde översätta eller förklara, varför det finns många oklara ställen i den tyska översättningen. Strahlenberg skriver: "Icke desto mindre fick var och en av de tre intressenterna sitt exemplar av översättningen och de kopior, vilka senare gjorts av dessa, har därefter fått vidare spridning."

Strahlenberg ville inte tynga framställningen med redan publicerat material och inskränkte sig därför till ovannämnda supplement, där han gav en kort biografi över Abul-gazi Bajadur Khan och gav en mängd exempel, vilka vittnade om överensstämmelse mellan Abul-gazis redogörelse för tatarernas historia och den som gavs i det homonyma verk, som författats av Johannes Magnus, ärkebiskop i Uppsala (1488—1544).

I det lilla tillägg till inledningen, som därefter följer, kommer författaren tillbaka till sina etymologiska undersökningar. Han anför många exempel på förekomsten av ord av turk-tatariskt ursprung i europeiska språk och drar därav slutsatsen, att om dessa ord kunnat vandra från öst till väst, så skulle detsamma kunnat ske med benämningarna på vissa folk. Som ett resultat av jämförelsen kan vi se hans övertygelse om betydelsen av och det östliga ursprunget av ord som Kalli eller Galli och Guithi eller Guideli. Kalli eller Galli skulle betyda "de som blir kvar på gamla platser" och Guithi eller Guideli "de som överger gamla boplatser". Strahlenberg påstår, att de kelter, vilka stannade kvar på kontinenten, kallades Kalli, Galli eller Galatae, medan de som flyttade över till Britannien fick namnet Guithi eller Guideli. Efter att sedan ha gjort en jämförelse mellan detta och det förhållandet att ostjakerna kallar tunguserna för Kellem eller Kuellem (starka, välväxta och raska människor, som genom sitt yttre påminner om italienare) och att de kallar en av de starkaste ätterna för Keltaka eller Kiertaka drar Strahlenberg slutsatsen att en del av dessa tunguser gett upphov till de kelter, som först kom till Europa och där kallades Kalli eller Galli och Gwedelins.

Den andra delen av Strahlenbergs bok där rubriken "Historisk och geografisk beskrivning över Europas och Asiens norra och östra delar i äldre och nyare tid och då speciellt den norra delen eller det Ryska imperiet" och består av tretton kapitel.

I de första tre kapitlen utvecklar författaren sina tankar om ursprung och betydelse av sådana benämningar som "Skifija", "Sarmatija", "Rus" o s v och stödjer framställningen med exempel, lånade från olika språk samt ur verk av äldre och samtida författare. Därefter hänvisar han de läsare, som önskade studera Rysslands nuvarande gränser, till sin karta och de som var intresserade av Ryska rikets gamla gränser får rådet att vända sig till S. Gerbersteins arbete. Strahlenberg uppehåller sig sedan vid en kort karakteristik av klimat, djur- och växtvärld inom var och en av de fyra zoner i vilka han fullständigt godtyckligt indelat

landet. Efter att ha räknat upp de viktigaste floderna i Osteuropa och Sibirien övergår han till att berätta om de kanaler, vilka anlagts av Peter den Store och påvisar deras betydelse för samfärdseln mellan de norra och södra haven. Efter att ha beskrivit de kommunikationsleder, som existerar i Ryssland vinter- och sommartid uppehåller han sig vid den historiska indelningen av det ryska riket i själva Ryssland och sådana länder, vilka erövrats eller på annat sätt införlivats såsom Stora Perm eller Biarmija, rikena Kazan och Astrachan, Sibirien, en del av Dagestan samt de länder, som efter freden i Nystad tillföll Ryssland. Författaren ger en kort beskrivning av hela rikets administrativa indelning i 10 guvernement och räknar upp alla de städer, som ingår i dessa.

I de följande nio kapitlen ges en del upplysningar om det ryska rikets historia. Författaren börjar sin framställning med Boris Gudunov och förklarar detta med att det var svårt att komma över material från ännu äldre tider och att det redan fanns tillräckligt uttömmande uppgifter om äldre tider hos sådana europeiska författare som t. ex. S. Gerberstein och Olearius. Detta hindrade honom dock inte från att vid behov under berättelsens gång åberopa fakta ur den äldre ryska historien, vilka hämtats ur ryska krönikor.

Då Strahlenberg skall beskriva det ryska rikets historia i modern tid försöker han iakttaga objektivitet. Han ber läsaren ha överseende om det är något han ej tillräckligt utförligt behandlat eller om han berört någon fråga, som för somliga kunde tyckas vara onödig.

Strahlenberg ägnar den största uppmärksamhet åt Peter den Store men han gör ändå i förväg det förbehållet att det inte är hans avsikt och att man ej heller kan fordra av honom att på några få sidor i detalj skildra den store monarken Peter den Stores liv och verksamhet och ännu mindre ge sitt omdöme om honom och hans verk. Han begränsade sig till att ganska utförligt skildra några fakta ur tsarens liv och verksamhet, vilka var föremål för dennes motståndares kritik och de argument, som anhängarna till honom framfört till hans försvar. Samtidigt ger författaren en del detaljer ur Peters barndom och ungdomtid och behandlar hans förhållande till brodern — tsarevitj Ivan — och till systemen — regenten Sofia — och skildrar några historiska händelser och de personer, vilka deltog däri. Han uppehåller sig särskilt vid upproren i Astrachan 1705 och vid Don 1707, Mazepas svek, den

sibiriske guvernören och fursten Gagarins intriger, tsarevitj Alekses och hans anhängares sammansvärjning o s v.

Därefter uppehåller sig författaren vid den ryska ortodoxa kyrkans historia och ger en kortare redogörelse (lånad ur krönikorna) för hur furstinnan Olga lät döpa sig och hur furst Vladimir införde kristendomen och lät döpa folket. Han berättar också om de ryska metropoliterna och patriarkerna och om hur Peter den Store avskaffade patriarkens ämbete samt om raskolnikerna.

Avslutningsvis upplyser Strahlenberg om inkomster och skatter och Rysslands sjö- och landstridskrafter samt ger slutligen en förteckning över de förnämsta ryska furstliga och adliga familjerna.

Det trettonde och sista kapitlet upptar de mest olikartade upplysningar, samlade i alfabetisk ordning. Här behandlas floder, berg, städer, sibiriska folk, marknadsplatser, gruvor, mineraler, djur och växter, gamla minnesmärken, diverse sällsyntheter, fabriker o s v.

I detta kapitel berättar Strahlenberg om de intressanta gravplatserna i närheten av Abakan-fastningen vid floden Jenisej mellan dess bifloder Sida och Erba. Till beskrivningen av gravarna har bifogats en karta (synbarligen gjord av Strahlenberg själv), vilken avbildar Jenisej och den plats, där gravarna fanns. På ett annat ställe i skildringen, där Strahlenberg talar om de hållristningar, som hittats i Stora Perm i staden Tjerdyn och vid floden Tom mellan Tomsk och Kuznetsk, skildrar han inte bara dessa utan tillfogar också en kort beskrivning av samma slag av ristningar, som han sett på Jenisejs klippiga stränder mellan Abakan och Krasnojark. Hit hör fyra tavlor med gamla inskrifter, vilka enligt Strahlenberg hittats vid floderna Irbit och Pysjma och utgör en återgivning av "tjutsiskiska brevet" från Remezovs kartor. Strahlenberg åberopar sina bristande kunskaper på detta område och nöjer sig därför med att bara citera utdrag ur andra författares verk, vilka försökt kasta ljus över dessa inskrifters ursprung.

I samband med skildringen av grottorna på Jenisej-stranden inte långt från floden Birjusas mynning mellan Abakan och Krasnojarsk ger Strahlenberg en kort beskrivning av Kungurskij-grottan och en karta, som tydligen tillhört S. U. Remezov i vars "Kartbok för tjänstebruk" den räknas som förlorad.

Då Strahlenberg talar om den mammut och de mammutben, som är rikligt förekommande på stränderna av Ob, Jenisej, Lena och andra sibiriska floder, erinrar han sig S. U. Remezov, vilken i Messerschmidts och många andras närvaro berättat, hur han och hans 30 kamrater på Barabinskij-stäppen i närheten av sjön Tjan funnit ett helt skelett av en mammut, 36 alnar långt. Mammuten låg på sidan och högra sidans revben var så långt ifrån vänstra sidans, att han stående inne i skelettet med en lång yxa i handen med denna ej kunde nå skelettets övre del, som befann sig ovanför hans huvud. Strahlenberg tillbakavisar de påståenden, som gjorts av några av hans samtida, att mammuten antingen skulle vara en amfibe eller en elefant med enorma dimensioner. Han menade istället, att mammuten var ett "havsdjur, som påminner om de djur, vars tänder och skelett danskar förde hem från Grönland och Island och sålde som tänder och ben från en enhörning."

Författaren ger också intressant information av ekonomisk karaktär i samband med att han behandlar några städer. Beträffande Jekaterinburg skriver han, att invid den damm, som byggts vid floden Iset, vilken flyter genom staden, ligger järnverk och stålverk med allehanda biföretag. Efter att utförligt ha räknat upp all utrustning i dessa fabriker (ugnar, ässjor, släggor, maskiner, sågar) uppger han, att allt detta drives av flodens vatten medelst 42 hjul.

Då Strahlenberg redogör för Jakutsk skriver han: "Fastän dessa platser ligger så långt norrut och i närheten av Ishavet lämpar sig jordmånen för spannmålsodling." Efter att ha påpekat hur snabbt säden mognar i Jakutien skriver han: "På dessa breddgrader går solen på sommaren ner endast för en kort stund eller går den inte ner alls och jorden kan utnyttja värmen dag och natt. Det är dessutom anmärkningsvärt, att det inte regnar under denna tid och att tjälen ligger kvar en kvarts aln ner i jorden, som här är fet och svart. Rötterna tar upp fuktighet nerifrån och ovanifrån får växten värme, vilket befördrar en snabb tillväxt." Enligt Strahlenberg utnyttjade emellertid ej invånarna dessa fördelar tillräckligt, eftersom de mest var upptagna av jakt på pälsdjur och dessutom hade möjlighet att få spannmål från stränderna av floderna Vitim och Kirenga.

I Strahlenbergs bok bör också uppmärksammas hans beskrivning av Moskva, dess Kreml och handelsbodas.

I slutet av boken ingår som ett tillägg "Redogörelse för Atlasovs resa till Kamtjatka", där författaren gör det möjligt för en bred

läsekrets att läsa om den upptäckt, som ryssarna gjort på gränsen mellan 16- och 1700-talet på Stilla Havets kuster och därmed skapa sig en uppfattning om halvön Kamtjatka, dess natur och befolkning.

En jämförelse mellan denna Strahlenbergs text och den av Ogloblin tryckta "Vladimir Atlasovs Andra Berättelse", delgiven Sibirienkansliet den 10 februari 1701, ger vid handen, att Strahlenbergs "Redogörelse" med undantag för smärre detaljer är en nästan exakt översättning av Atlasovs "Andra Berättelse". Det är därför underligt, att G. F. Miller påstår, att den "Redogörelse", som publicerats i Strahlenbergs bok, inte kan betraktas som kommen från kansliet, eftersom den varken har någon likhet med vad Atlasov i en underdånig skrivelse berättade efter sin återkomst från Jakutsk och ej heller med hans redogörelse därför i Moskva i Sibirienkansliet år 1701, eftersom dessa bägge skrifter långt ifrån är så detaljerade som den i Strahlenbergs bok befintliga redogörelsen." Detta Millers påstående bör snarast hänföras till underrettelsen om Atlasovs resa till Kamtjatka, vilken trycktes i N. Vitsens bok och som verkligen är en detaljerad, kombinerad framställning av 1701 års berättelse och Atlasovs skrift av 1699 med en del tillägg, gjorda av författaren.

Strahlenbergs bok hade många brister. De flesta av dessa noterades redan av hans samtida. Den mesta kritiken riktades mot de ställen i hans bok, där han medelst jämförelse mellan ord från olika europeiska och asiatiska språk antingen försökte fastställa ursprunget för en del folkslag, deras beröring med andra folk och deras första boplatser eller klargöra betydelsen av olika benämningar och fastställa orsaken till att de betecknar just det folket eller den staden, floden, sjön, landet o s v. Inte nog med att dessa Strahlenbergs resonemang är ytterst rika på citat ur och hänvisningar till grekiska, romerska, gammaljudiska, persiska, arabiska och västeuropeiska författare och resenärer utan de överflödar också av godtyckliga ordbildningar och felaktiga slutsatser. Många vetenskapsmän noterade dessutom, att Strahlenberg på grund av brist på språkkunskaper gjort sig skyldig till förvrängningar av både form och betydelse hos vissa ord, som han använt för sina jämförelser.

I. G. Gmelin ger en rad exempel på hur Strahlenberg istället för ordet "pjos" använder petsch eller pietsch, istället för "moros" skriver marus, härleder flodnamnet Pysjma av ordet psychma (vilket enligt hans mening på ryska bör betyda pisma (brev — övers.

anm.), istället för "Pjetuch" skriver Bituch o s v. Efter att ha utsatt Strahlenbergs etymologiska undersökningar för stark kritik gör sig Gmelin med någon sarkasm följande fråga: "Borde inte den franska nationen stå i tacksamhetsskuld till herr Strahlenberg genom att denne på sidan 135 i sin 'Inledning' påstår, att en del av de flinka tunguserna var de kelter, som kom till Europa och först därefter kallades Kalli eller Galli och Gfideliens."

G. F. Miller kritiserade också ett flertal gånger Strahlenbergs bok och särskilt vad gäller hans uttalanden om votjaker, tjuvasjer och tjeremisser. I det han erkänner värdet av några av de upplysningar, som ges i boken, skriver han: "Jag beklagar, att det inte går att undvika meningsskiljaktigheter med denne man, vilken för övrigt har många förtjänster, ty genom honom har vi fått kännedom om ting, som vi annars skulle varit okunniga om."

På tal om Strahlenbergs ovanligt stora förkärlek för etymologiska undersökningar, varvid han "framställde de mest fantastiska teorier och därur drog ännu orimligare slutsatser", skriver Miller, att det inte alltid var Strahlenberg själv, som på detta sätt tillfört boken kommentarer och förklaringar, utan hans vänner och bekanta, som läste boken innan den gick till tryckning. En särskilt stor roll i detta sammanhang spelade professorn G. Ja. Ker med vilken Strahlenberg delade rum i Leipzig under ett halvt år och vilken han "gav full frihet att korrigera och komplettera manuskriptet och glädde sig över att hans bok tack vare detta fick en vetenskaplig prägel". Miller beklagar, att Strahlenbergs bok inte hamnade hos vetenskapsmän, som "ägde ett sundare omdöme".

Ett särskilt stort intresse för Strahlenbergs bok visade V. N. Tatisjtjev, som inte bara studerade den noggrant och använde den för sin "Allmän geografisk beskrivning över hela Sibirien" utan också år 1732 och senare 1737 skrev sina kommentarer till denna bok.

Tatisjtjev var av den meningen, att många av de oriktigheter Strahlenberg gjorde sig skyldig till berodde på för få tillförlitliga uppgifter och på bristande kunskaper i ryska, tatariska, mongoliska och andra språk. Därför föreslår Tatisjtjev i sina kommentarer införandet av 147 rättelser enbart för att korrigera ord, som beträffande form och betydelse förvrängts av Strahlenberg: Sibiria istället för Sibiria, Nova Zembla istället för Nova Zemlia, Sclaven istället för Slaven, Solotta istället för Zolotaia, Marus istället

för Moros o s v. Vad beträffar själva framställningen gjorde Tatisjtjev 225 påpekanden. Han kompletterade Strahlenbergs uppgifter om ruinerna i Volga-området, korrigerade de astronomiska och geografiska bestämningarna för några platser, gav annorlunda förklaringar till ursprunget av många topografiska benämningar (bl. a. staden Moskva), kommenterade gränsdragningen mellan Europa och Asien samt landets indelning i guvernement. Han publicerade nytt material om Novgorods indelning i distrikt, om gamla inskrifter, grottor, mammutar och andra sällsyntheter, som hittats i Sibirien. Särskilt utförligt beskrev han de felaktigheter Strahlenberg gjort sig skyldig till, då denne återgivit några fakta och händelser ur ryska rikets historia under 15- och 1600-talen. I synnerhet Strahlenbergs övertygelse att Ryssland före tsar Ivan I ej hade haft skrivna lagar avslöjade Tatisjtjev som felaktig samt likaså att Michail Fjodorovitj, då han valdes till tsar, skulle ha ingått en överenskommelse om att Nikita och Fjoder Romanov skulle betraktas som bröder och ej såsom fader och son.

Även om Tatisjtjev var starkt kritisk mot det Strahlenberg skrivit, förnekade han ej värdet av detta och menade, att Strahlenberg var "i hög grad värd beröm", eftersom han genom sina alster "blev en sporre för andra" att undersöka frågan om ursprung och omflyttningar hos olika folk i Europa och Asien och att han inom sitt område "i många fall skingrat det dunkel, som rått".

Strahlenbergs bok möttes med livligt intresse inte bara av ryssar utan även av läsare i Västeuropa, där man vetgirigt läste allt som handlade om Ryssland, som efter det segerrika slutet på det Nordiska kriget trätt in i raden av mäktiga europeiska makter. Åren 1736 och 1738 utgavs Strahlenbergs bok i engelsk översättning i London med titeln "An historical-geographical description of the North and Eastern parts of Europa and Asia, but more particulary of Russia, Siberia and Great Tatory . . . London, 1738".

Intresset för Strahlenbergs bok minskade ej under den senare hälften av 1700-talet. År 1757 utgavs den på franska i Holland och kallades "Description historique de l'Empire Russien, traduite de l'Ouvrage Allemand de M. le baron de Strahlenberg . . . Amsterdam 1757". I den franska översättningen har avsnitten om de etymologiska undersökningarna och påpekandena därtill avsevärt kortats ned. I bokens förord påpekade utgivaren, att Strahlenbergs arbete, vilket tryckts i Stockholm år 1730 och sedan översatts till engelska, hade fått ett mycket gott mottagande i Norden och "vi vågar därför hysa den förhoppningen att den franska

översättningen skall bli lika intressant för den franska publiken. När emellertid hela verket hade översatts, observerade vi, att ungefär hälften därav bestod av etymologiska undersökningar och påpekanden, vilka endast kan vara av intresse för ett litet antal specialister. Därför blev beslutat, att endast medtaga den historiska delen, som behandlar det ryska kejsardömet. Denna del innehåller många intressanta ting, vilka icke står att finna någon annanstans." I stället för den avkortade texten tillfogades tre mindre artiklar nämligen: "Om kapten Berings resa till Kamtjatka 1725—1730 och ett sammandrag av hans dagbok" "Om den Andra Expeditionen till Kamtjatka samt Berings, Tjirikovs och Spangbergs resor" samt "Lovtal till tsar Peter den Store, framfört av Fontenelle vid den Kungl. Vetenskapsakademins i Paris offentliga sammanträde".

År 1780 kom slutligen den spanska översättningen av Strahlenbergs bok: "Nueva descripcion geographica del imperio ruso en particular y en general . . . Traducida del Francés, vols. 1—2, Valencia, 1780.

Till ryska översattes Strahlenbergs bok mer än en gång. På uppdrag av Tatisjtjev översattes för första gången 1738 de fjärde, femte och sjätte kapitlen. Senare översattes 12 kapitel. Manuskriptet till denna översättning med egenhändigt gjorda rättelser skickade Tatisjtjev år 1748 till Vetenskapsakademien, i vars bibliotek det också bevaras. Under 1700-talet gjordes dessutom ännu några översättningar av Strahlenbergs bok och i en katalog över Moskvas Allmänna Museum (Rumjantsevskij-museet) från åren 1879—1882 anges tre översättningsmanuskript under numren 56, 1119 och 2641. I det Centrala Statliga Arkivet för Gamla Akter finns bevarat ett manuskript av en översättning gjord av V. Tomilevskij o s v. Ingen av dessa översättningar publicerades emellertid om man icke skall räkna de utdrag ur den ryska översättningen, vilka trycktes av V. V. Radlov och N. A. Popov. Några utländska författare och bland dem J. Kaan påstod att det existerade en rysk översättning, vilken skulle ha tryckts i Petersburg år 1797 med titeln "Historisk och geografisk beskrivning över Europas och Asiens nordöstra del". Någon sådan publikation finns ej i Leningrads bibliotek och A. I. Andrejev skriver, att "uppgifter om förekomsten av en rysk översättning har tydligen sitt ursprung i att manuskript nr 2641 (Strahlenberg. Historisk och geografisk beskrivning över Europas och Asiens nordöstra del i äldre och nyare tid och ryska imperiet. Översättning av Stockholms-utgåvan av

1730. Vjatka, 1797) åren 1879—1882 flyttades över från Sulokadzev-biblioteket till avdelningen för manuskript inom Moskvas Allmänna Museum (Rumjantsevskij-museet); numera SSSR:s Statliga Bibliotek eller Lenin-biblioteket).

Trots att Strahlenbergs bok således ej trycktes i rysk översättning fick den stor spridning i Ryssland. Man var intresserad av den och läste den, utnyttjade de uppgifter som fanns i den, bestyrkte eller tillbakavisade författarens tankar, tvistade eller var överens med honom, berömde eller kritiserade honom. Boken förblev emellertid aktuell under två århundraden. Under andra hälften av 1700-talet var den en av de källor P. I. Rytjkov använde sig av vid författandet av "Orenburg-guvernements topografi". P. S. Pallas var för sitt arbete i stort behov av Strahlenbergs bok och i ett brev av den 3 april 1770 till I. A. Eiler "beklagade han sig bittert" över att "han inte snart nog erhållit detta värdefulla arbete", vilket var Strahlenbergs år 1730 utkomna verk. P. I. Rytjkovs son, N. P. Rytjkov, vilken var en av deltagarna i Pallas' expedition, blev efter utforskningen av områdena kring Volga och Kama åren 1769—1770 en anhängare av Strahlenbergs fantastiska teori om sagoriket Blarmija, vilket en gång skulle ha existerat i området Stora Perm och upprätthållit livliga handelsförbindelser med Indien och Mellersta Asiens länder. Liksom Strahlenberg antog han, att handelsvägen från de sydliga länderna gått längs Volga, Kama och Petjora mot Norra Ishavet och därifrån till Norges kuster. Under andra hälften av 1700-talet och början av 1800-talet fanns det många ryska vetenskapsmän, som höll fast vid denna teori. Den vederlades slutgiltigt av V. I. Berch med stöd av de arkeologiska utgrävningar, som han 1821 företagit vid Tjerdynja.

Bland 17- och 1800-talets vetenskapsmän och författare fanns också de som förhöll sig negativa både till Strahlenberg som person och till hans verk. Peter den Stores kände biograf I. I. Golikov kallade t. ex. Strahlenberg för "en lömsk baktalare", medan han i verkligheten var en av de mest opartiska utländska författare från 1700-talet, som vistats i Ryssland och skrivit därom. Dessutom visade han stor högaktning för Peter den Store och framhöll hans administrativa talanger och geniala fältherreegenskaper. År 1849 anklagade K. M. Ber Strahlenberg för att denne genom att på sin karta placera Japan omedelbart söder om Kamtjatka skulle ha fört deltagarna i den Andra expeditionen till Kamtjatka under I. K. Kirilov bakom ljuset. Kirilov hade "i brist på andra

källor gått efter Strahlenbergs karta". Ber tillägger: "I Ryssland var man troligen på den tiden ovetande om det sätt på vilket Strahlenbergs verk avfattats. Efter att under en kort resa tillsammans med Messerschmidt ha gjort en del iakttagelser anlände Strahlenberg till Leipzig med ett förråd av olycksaliga (sic) uppgifter, där någon som bättre än han själv kunde hantera en penna, skrev hans bok och gjorde hans karta." Denna ogrundade och orättvisa bedömning av Strahlenbergs arbete och verksamhet skiljer sig skarpt från senare tiders vetenskapsmäns omdöme om Strahlenberg. Utan att förneka bokens brister försummar de ej att påpeka dess förtjänster.

Strahlenbergs bok har använts som källa av många vetenskapsmän i skilda fack. Den har utnyttjats av V. V. Radlov inom arkeologin, av Jo. Klaprot inom språkvetenskapen och N. F. Katanov inom etnografin. Den senare påpekade, att Strahlenbergs språkliga anteckningar ger en viss föreställning om språk, som talats av folkslag, vilka i vår tid inte äger en självständig existens såsom "kotterna, vilka uppgått i samojederna samt kamasintserna och asintserna, vilka uppgått i katjintsernas turkiska stam." Den finske vetenskapsmannen A. Hämäläinen ansåg, att det på den tiden var en prestation av Strahlenberg att med utgångspunkt från en jämförelse mellan olika språk försöka klassificera Sibiens folk. Den sovjetiske vetenskapsmannen I. S. Vdovon medgav, att "Strahlenbergs klassifikation av de nordliga folkens språk trots sina brister var det första försöket att ge allmänheten kännedom om dessa språk. Den allmänna språkvetenskapen erhöll visserligen mycket torftiga och också oriktiga men trots allt nya fakta om de nordliga folkslagens språk, vilka dessförinnan varit föga kända".

"Das Nord- und Östliche Theil von Europa und Asia" var Strahlenbergs sista tryckta verk. Hans svaga hälsa, som undergrävts under den mångåriga vistelsen i fångenskap, och särskilt hans försämrade syn tillät honom inte att uppfylla sitt löfte, nämligen att publicera mycket mer material, som han förfogade över som t. ex.: "De tatariska khanernas genealogiska historia", hans egen dagbok från resan i Sibirien och östra Europa, anteckningar från Schnitschers resa till Kalmuckien m. m. Det som Strahlenberg utträttat är emellertid tillräckligt för att placera hans namn tillsammans med namnen på de märkliga män, som genom sina verk gjort en värdefull insats inom historien för vårt lands utforskning.

